

WACHTEBEKE
EN OOST ZEEUWS-VLAANDEREN
Een Historisch-Geografische Benadering

door

Jan VAN BOCXSTAELE

Aan Jacqueline en Ann

Inleiding

In een vorige studie hebben we ons toegelegd op de evolutie van het grondbezit in Wachtebeke¹. Nu nemen we ons voor de hydrografie en haar invloed op de menselijke samenleving te analyseren. Omdat kustlijnen, polders en waterlopen grensoverschrijdend zijn, zullen we hier een groter gebied bestrijken, nl. dat van de Vier Ambachten (Boechoute, Assenede, Axel, Hulst) en van het Land van Saaftinge of samengevat Oost Zeeuws-Vlaanderen. We sluiten ons overzicht af op het einde van de achttiende eeuw. Onze documenten brengen niet altijd nieuwe inzichten, maar ze zetten onze kennis van het onderwerp wel heel wat kleur bij en geven schilderachtige details i.v.m. het sociale en economische leven².

Wat het cartografisch materiaal betreft, vermelden we — behalve de referenties in de voetnoten — volgende belangrijke stukken. Voor eerst de twee kaarten uit 1468 respectievelijk 1504-1505 in Brussel en in Antwerpen, die de Schelde in beeld brengen van de zee tot Rupelmonde³. Dan de kaart van François van de Velde uit 1549 maar naar een ouder model: ze beschrijft het gebied begrensd door het eiland 'Biervliet' en 'Otene' in het noorden en 'Assenede' in het zuiden, d.w.z. grosso modo de ambachten Boechoute, Assenede en Axel, dit laatste dan slechts gedeeltelijk⁴. Dan de kopie die zelf teruggaat op een zeventiende-eeuwse kopie van een kaart uit 1574/75, vervaardigd op last van Filips II: ze toont het Hulsterambacht en het land van Saaftinge⁵.

(1) VAN BOCXSTAELE, J., Wachtebeke in de Tijd der Grote Ontginningen. Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent. Gent, Nieuwe Reeks XXXII, 1978.

(2) We stellen er prijs op Prof. Dr. A. Verhulst van de Rijksuniversiteit te Gent te danken voor zijn suggesties bij de redactie van dit artikel.

(3) DENUCE, J., De Loop van de Schelde. Antwerpen, z.j. (1925). Deze publicatie werd kritisch doorgelicht door GOTTSCHALK, M.K.E., en UNGER, W.S., De Oudste Kaarten der Waterwegen tussen Brabant, Vlaanderen en Zeeland. Ts. van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, 1950.

(4) R.A.G., Kaarten en Plans, nr. 613.

(5) GHELDOLF, A.E., Notes sur la carte des pays inondés, en 1583, au nord de Hulst, Saint Gilles, Vracene, Beveren, Melsele et Zwijndrecht. Messenger des Sciences Historiques de Belgique, 1842. Hierbij zij opgemerkt dat de titel misleidend is: het gaat hier uiteraard niet over de situatie in 1583, maar wel over die in 1574/75.

Vervolgens de kaart van Noord-Vlaanderen uit de tweede helft van de 16de eeuw, gekopieerd door Lieven van Thuijne in de 17de⁶. Ten slotte de kaart van Johannes Janssonius uit \pm 1635 'Tabula Castellii ad Santflitam', die veel details geeft i.v.m. de krekens in het gebied tussen Antwerpen, Hulst en Bergen op Zoom⁷.

En dan zijn er natuurlijk de bekende exemplaren.

De kaart van Jacob van Deventer uit 1545 die geheel Zeeland in beeld brengt en waarvan de gegevens door talrijke tijdgenoten worden overgenomen, zo door Mercator, Ortelius en de Jode. De gelijkaardige kaart van Christiaan Sgrooten uit 1573. Van Claes Jansz. Visscher o.a. die van kort na 1645, die het Land van Waas en Hulsterambacht afbeeldt en het beleg van Hulst toont. Van Blaeu o.a. de 'Kaerte van de Vier Ambachten' uit 1662. Van Nicolaas Visscher o.a. en eveneens uit de 17de eeuw de kaart van Staats-Vlaanderen, 'Flandriae Comitatus Pars Batava'. Uiteindelijk, en dan voor de achttiende eeuw, de Hattinga-kaarten voor Staats-Vlaanderen en de Ferraris-kaarten voor de Oostenrijkse Nederlanden⁸.

Bovenvermeld gebied wordt in de zeventiende eeuw doorsneden door een staatsgrens. Reeds in 1583 heeft de graaf van Hohenlohe Terneuzen op de Spanjaarden veroverd, in 1586 heeft de Engelse aanvoerder Sidney Axel veroverd, in 1633 is Philippine gevallen na een beleg door graaf Willem van Nassau, in 1644 is Sas-van-Gent aan de beurt geweest en het jaar nadien Hulst, beide plaatsen door Prins Frederik Hendrik aan het grondgebied der Staten toegevoegd. De officiële grens gaat terug op de in 1648 gesloten Vrede van Münster in Westfalen, alhoewel dan alleen de principiële beslissingen worden genomen en de praktische uitvoering ervan naar een latere datum wordt verschoven: „Les limites en Flandres et ailleurs seront reglez en telle sorte qu'on trouvera qu'ils appartiennent au ressort de l'un ou de l'autre costé; sur quoy on attendra et seront délivrées les informations, pour estre reglez lesdits limites en son temps.”⁹ De aangekondigde praktische uitvoering heeft plaats in 1664, de zogenaamde 'limietscheydinghe'¹⁰. Een kaart uit 1720¹¹ zet het beloop ervan uit en toont tevens de latere wijzigingen, eerst in 1715 naar aanleiding van het Barrière-tractaat¹², dan in 1718 door de 'Naedere Conventie'¹³. De legende bij de kaart wijst op afwijkingen en voegt eraan toe: „Men weet niet waer het overig der afteekening in de kaerte gehaelt

(6) R.A.G., Kaarten en Plans, nr. 19.

(7) De kaart van Willem Blaeu uit dezelfde tijd en met dezelfde titel is van mindere kwaliteit.

(8) De eerste gepubliceerd door de Stichting tot Bevordering van de Uitgave van de Hattinga-atlassen te Utrecht, de tweede door het Gemeentekrediet te Brussel.

(9) DU MONT, J., Corps universel diplomatique du droit des gens. Amsterdam - Den Haag, 1726-1731, 8 dln., 6de deel, eerste stuk, p. 434 art. 67.

(10) Idem, ibidem, 6de deel, derde stuk, p. 25-28. Plakkaatboek van Vlaanderen, 3de boek, 2de deel, p. 1322-1327. Gent, 1685.

(11) R.A.G., Kaarten en Plans, nr. 33.

(12) DU MONT, J., o.c. 8ste deel, eerste stuk, p. 460 art. 17.

(13) Idem, ibidem, 8ste deel, eerste stuk, p. 552 art. 1.

is. Misschien heeft die bedongen en niet toegestaan geweest, gelijk heel de buytenste afpaeling geteekent.. -.. en met de letter q.q."

Zo komen uiteindelijk de ambachten Axel en Hulst volledig onder de jurisdictie van de Staten, van het ambacht Boechoute alleen de omgeving van Philippine en van het ambacht Assenede alleen deze van Sas-van-Gent. Het ambacht Assenede zou in 1664 aan de Verenigde Provinciën 1641 gemeten, 244 roeden afstaan 'wesende het sesde deel van het voorseyde Ambacht'¹⁴. In 1687 vermeldt landmeter Jan van Boechoute dat effectief 1865 gemeten, 180 roeden 'met de Limit-scheydinge zyn afgefallen'¹⁵. Der kleine Grenzverkehr blijft ongehinderd bestaan. Zo te Philippine, waar de Roomsgezinden geen kerk hebben: '(ze) gaan te Assenede of te Boekhoute, op keizerlyken bodem, ter misse'. Zo ook te Sas-van-Gent: 'De Roomschegezinden hebben tot nog toe eene kerkschuur... gehad, in welke de dienst door twee Gendische Rekollekten verrigt wordt'¹⁶. De ontwikkeling van dubbele grensdorpen zoals Overslag, Koewacht en De Klinge/Clinge dateert uit dezelfde periode.

I. KUSTLIJNEN EN POLDERS¹⁷

'Boven het noordelijk en westelijk deel van de Noordzee woedt een zware storm tussen noord-west en noord. Het stormveld breidt zich verder uit over het zuidelijk en oostelijk deel van de Noordzee. Verwacht wordt dat de storm de gehele nacht zal voortduren. In verband hiermede werden de groepen Rotterdam, Willemstad en Bergen op Zoom gewaarschuwd voor gevaarlijk hoog water.'

Uit het weerbericht, verzorgd door het KNMI, van zaterdag 31 januari 1953.

Eerste fase: tot de Allerheiligenvloed van 1570

De kustlijn is in de loop der jaren wel erg gewijzigd. Vooraf dient erop gewezen dat de lezer geen samenhangend beeld van de evolutie mag verwachten. Waar overstromde gebieden vaak decennien lang onder

(14) Costumen ende Usantien der Stede ende Ambachte van Assenede. Gent - P. de Goesin, 1775, p. 72.

(15) Idem, ibidem, p. 74.

(16) TIRION, I., Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden. Amsterdam, 1740, 2de deel, p. 556 en 553.

(17) Verscheidene auteurs hebben dit onderwerp behandeld. VERHULST, A., Het Landschap in Vlaanderen, Antwerpen, 1964, geeft een algemene oriëntering. GOTTSCHALK, M.K.E., Stormvloeden en Rivieroverstromingen in Nederland, Assen, 1971-77, 3 dln. en van dezelfde auteur, De Vier Ambachten en het Land van Saaftinge in de Middeleeuwen, Assen, 1984, zijn het resultaat van diepgaande studie, maar al te vaak ziet de lezer omwille van de bomen het bos niet meer. De blote feiten van tijd en plaats voor het algemeen kader van dit hoofdstuk hebben we weliswaar aan haar ontleend, maar we hebben er tevens zorg voor gedragen ze zo te selecteren dat ze een overzicht bieden van die gebeurtenissen die ook voor de toekomst belangrijk gebleken zijn.

water blijven staan, zet zich een dikke laag klei af en de latere herdikkingen gebeuren volgens een patroon dat voorheen niet bestond. Verhulst merkt dan ook op dat 'de bedijkingen van de 17de en 18de eeuw hier... een geheel nieuw landschap (hebben) doen ontstaan, waaronder het middeleeuwse landschap slechts met moeite ontdekt kan worden.'¹⁸

Het vroegmiddeleeuws krekenselsel omvat de Blide die Axel bereikt, de Hulsterse havenkreek die tot Hulst komt, en de Vogel die erin uitmondt en het Hulsterambacht horizontaal in tweeën snijdt.

De eerste bedijkingen liggen alle ten noorden van de lijn Biervliet - Eertinge - Nieuwerkerke - Zaamslag - Stoppeldijk - de Vogel - Sint-Laureins - O.L.V. van Saafdinge m.a.w. ten noorden van het veengebied. Waarschijnlijk worden ook hier nu verdwenen terpen door dijkes met elkaar verbonden die later tot een aaneensluitend systeem uitgebouwd worden. Zeker is wel dat dit systeem het peil van de Honte doet stijgen en de stuwkracht van het water verhoogt, nu de natuurlijke uitwijkplaatsen afgesloten zijn. Geulen worden uitgesneden, zandbanken opgeruimd en vernauwingen weggewerkt. De Honte wordt een Scheldearm, feit waarmee Antwerpen zijn voordeel zal doen, wanneer door een verminderd debiet op de (oude) Schelde Bergen op Zoom in de verdrukking komt. De oudst betuigde dijknaam is Vroondijke in 1114. Na de stormvloed van 1134 nemen de dijk-toponiemen snel toe: zo zijn Hengstdijk, Genderdijk, Adendijk en Frankendijk alle betuigd in de twaalfde eeuw¹⁹.

Overigens hebben we over die stormvloed weinig concrete gegevens. Hetzelfde geldt voor de stormvloed van 1214. De overstroming van 1262 heeft o.a. voor gevolg dat de Cisterciënzernonnen van Ter Hagen bij Axel kort nadien hun klooster verlaten en zich tijdelijk, tot 1278 nl., te Merelbeke bij Gent vestigen. Een half jaar lang is Ter Hagen alleen per schuit bereikbaar geweest.

Vanaf 1375 doen zich ten gevolge van stormvloed en opzettelijke inundaties grote overstromingen voor die tot aanzienlijk landverlies leiden.

Als op 8 oktober 1375 — up Sente Denijs nacht als 't land utghinc — de dijken ten noordoosten van Biervliet inbreken, overspoelt het water de gronden die door turfwinning heel wat lager zijn komen te liggen. De Gentse abdijen, die hier veel bezittingen hebben, lijden uiteraard gevoelige verliezen²⁰. Veel dorpen gaan tijdelijk of definitief verloren en de Breckeme (van 'breken' = het afbrokkelen van het land), toegangseul van de Honte naar Biervliet, wordt een heuse zeeboezem: de 'Zuutzee' of 'Dullaert' of 'Braakman'. Zo gaan te loor Koudekerke en Wevelswale, maar ook Boterzande,

(18) VERHULST, A., o.c. p. 38.

(19) GOTTSCHALK, M.K.E., De Vier Ambachten, p. 27.

(20) VERHULST, A., De Sint-Baafsabdij te Gent en haar Grondbezit (VII-XIVde eeuw). Brussel, 1958, p. 477-495. VAN LOKEREN, A., Chartes et documents de l'abbaye de Saint-Pierre à Gand, 1868 - 71, 2 dln., 2de deel, nr. 1427.

Groede en Ter Piet, alle in het ambacht Boechoute, naast Vroondijke en Willemskerke in het ambacht Assenede. Omzeggens twintig jaar later, wanneer Filips de Stoute leggers aanduidt voor de herdijking van het verloren gebied, wordt de ellende als volgt geschetst: 'et que noz povres subgés ausquelx lesdictes terres ainsi noiees appartenoient, sont les pluseurs mors de povreté et les aucuns fuis en estranges contrees, et ceulx qui sont demouréz sont si povres qu'ilz n'ont de quoy redycquier les dictes terres, ne resister aux dictes eaues et inundacions.'²¹

Tijdens de Gentse Opstand tegen Lodewijk van Male (1379-85) wordt ook het ambacht Hulst zwaar getroffen. In 1384 laat de kapitein van Ossensise, Arnoud Janszoon, aldaar de dijken doorsteken. De Gentse Sint-Pietersabdij, Baudelo en Ter Duinen worden het zwaarst getroffen²². In 1408, wanneer het Nieuwe Transport (= belastingstarief) voor Vlaanderen wordt opgesteld, liggen nog 2640 gemeten overstroomd; pas in 1466, onder Filips de Goede, zal (gedeeltelijke) herdijking een feit worden. De burgeroorlog zorgt trouwens voor een algemene verarming van het gebied²³.

Op 21 januari 1394 — op Sente Wysent nacht — ontstaat 't gat ter nieuwer sluis'. Deze nieuwe sluis is waarschijnlijk gebouwd in de dijk die onmiddellijk na de catastrofe van 1375 het ambacht Assenede tegen de wateren van de opdringende Braakman zal beschermen. Nu dringt een grote stroomgeul zuidoostwaarts van Biervliet diep in het land door en de herdijkingen van na 1375 worden tenietgedaan²⁴.

De stormvloed van 19 november 1404 — up Sente Lisebetten nacht — berucht als de eerste Elisabethsvloed²⁵, zorgt ervoor dat de in 1375 verloren gegane gebieden definitief verloren blijven doordat alweer herdijkingen ongedaan gemaakt worden; Biervliet wordt een eiland. Over de precieze verdere gevolgen voor Oost Zeeuws-Vlaanderen zijn we echter zeer onvoldoende geïnformeerd, maar dat ze bijzonder erg zijn geweest, blijkt nog eens uit een ordonnantie van

(21) Verzameling van de Verordeningen der Nederlanden (zie ook *Recueil des ordonnances des Pays Bas*), eerste reeks, eerste afdeling, deel 2 nr. 561 uit 1399; ongeveer gelijklopende tekst *ibidem* nr. 406 uit 1395. Gepubliceerd door P. Bonenfant, J. Bartier en A. van Nieuwenhuysen, Brussel, 1974.

(22) VAN LOKEREN, A., o.c. 2de deel, nrs. 1455, 1462, 1731, 1736, 1759 en 1764.

(23) GOTTSCHALK, M.K.E., *De Vier Ambachten*, p. 393.

(24) Een bijschrift op de kaart van François van de Velde uit 1549 vermeldt als jaartal 1393, maar dit is te verklaren door het gebruik van de paasstijl. Naar het 'gat ter nieuwer sluis' wordt ook verwezen in het octrooi van 26-5-1547 waarbij de Keizer aan Gent de toelating verleent om het eerste deel van de Sassevaart aan te leggen (zie verder): 'le trou autresfois rompu en la dicque qu'on appelloit la dicque de feu de bonne mémoire le Duc Jehan de Bourgoingne, à présent appellée le trou de la nouvelle escluse, entre le Schor ou poldre de la Phelippine et le nouvelle dicaige des terres du Coudenpoldre'.

(25) Het is de Tweede Sint-Elisabethsvloed, van 18 of 19 november 1421, die de Biesbos doet ontstaan. De Derde Sint-Elisabethsvloed dateert van 18 november 1424.

Filips de Stoute uit 1405: 'Comme par le tempeste si horrible et oultrageuse et les excessives inundacions des eaus de la mer qui courent ou mois de novembre derrenierement passé dont nostre país de Flandres a esté en pluseurs lieux et places seans et qui s'extendent au long et prés de la mer, grandement adommaigié.'²⁶ De winter van 1407-08 laat de situatie nog scherper aanvoelen; kanunnik Olivier van Dixmude te Ieper schrijft erover: 'so wast een vorst zo groot dat een wonder was, ende gheduerde dat men over thijs ghinc zevene wouken, maer het hadde daer te voeren ghevrosen wel vijf wouken, allen nacht hijs. Deze vorst was zo hard dat veile armer lieden storven van rechte coude want de zee vervroos zo bij den welcken men over ghinc van Vlaanderen zijde tot in Zeelant.'²⁷ Slechts een paar jaar later schilderen de Gebroeders van Limburg de kalenderbladillustraties in de zg. *Tres Riches Heures du Duc de Berry* waarvan de illustratie bij de maand februari kan gelden als het eerste echte winterlandschap in de Nederlanden.

In de jaren 1452-53, tijdens de Gentse Opstand tegen Filips de Goede, hebben de Vier Ambachten andermaal sterk te lijden onder oorlogsgeweld. Ze zijn herhaaldelijk het toneel van de krijgsverrichtingen²⁸. Hulst brandt af, een gebeurtenis waaraan de stad in de volgende jaren haar omwalling dankt, want men wil een dergelijke calamiteit geen tweede maal beleven en daartoe vernieuwt de hertog een reeds eerder verleend octrooi²⁹. Ook de pest slaat toe: in Ter Hagen sterven verscheidene monialen en de abdis zelf aan deze gevreesde ziekte³⁰. Tekenend is de beslissing uit 1471, in uitvoering van een pauselijke bul, voorlopig het aantal religieuzen in de Sint-Pietersabdij tot dertig te beperken; de abdij kan zich geen groter aantal permitteren omdat haar inkomsten o.a. door landverlies zo aanzienlijk zijn teruggelopen³¹.

In 1488 is het ambacht Assenede aan de beurt, wanneer tijdens de rebellie tegen Maximiliaan van Oostenrijk (1488-92) de dijken worden doorgestoken. Als er in december van hetzelfde jaar een stormvloed bijkomt, is de catastrofe volledig en gaan omzeggens 20.000 gemeten grond verloren en acht parochies: Hertinge of Eertinge, Moerkerke, Nieuwerkerke, Peerboom, Steeland, het ondertussen op de zee heroverde Vroondijke en Willemskerke, en buiten het ambacht nog Westdorpe³². Op de kaart van de Scheldeloop uit 1504/05 ziet men Willemskerke en Vroondijke als verdronken plaatsen opgete-

(26) Verzameling... deel 2 nr. 706.

(27) Geciteerd door BUISMAN, J., *Bar en Boos, Zeven Eeuwen Winterweer in de Lage Landen*. Baarn, 1984.

(28) VAN BOCKSTAELE, J., o.c. p. 81.

(29) GOTTSCHALK, M.K.E., *De Vier Ambachten*, p. 476.

(30) *Idem*, *ibidem*, p. 464.

(31) VAN LOKEREN, A., o.c. 2de deel, nr. 1892.

(32) GOTTSCHALK, M.K.E., *Stormvloed*. In *De Vier Ambachten*, p. 522, distantieert de auteur zich van haar vroegere interpretatie en stelt ze dat de oorzaak eerder te zoeken is in het feit dat een sluis begeeft en de oorlogsomstandigheden onmiddellijk herstel beletten.

kend; op de kaart van Jacob van Deventer uit 1545 liggen Peerboom, Steeland en Westdorpe in het 'verdrongen landt'; op die van Mercator, de Jode en C.J. Visscher ook Eertinge, evenals op die van Christiaan Sgrooten uit 1573; op de kaart van François van de Velde uit 1549 staat bij Nieuwerkerke nog de vermelding 'verdrongen', terwijl Moerkerke duidelijk in het water ligt. De oorlogsomstandigheden hebben alweer een algemene verpaupering voor gevolg; ook de pest slaat weer toe; de abdis van Ter Hagen legt haar ambt neer 'want zij werdt lazarus' ³³. De bevolking van de Vier Ambachten loopt in de eerstvolgende jaren aanzienlijk terug en wanneer in 1492 de 25 km lange landdijk Boechoute - Assenede - Axel - Terneuzen wordt aangelegd, liggen de overstromde landen voortaan buiten de officiële belangstelling.

De aanleg van bovenvermelde dijk brengt nog heel wat zorgen met zich mee. Na de stormvloed van 1493 wordt een zekere Jan Casin uit Antwerpen vergoed 'van dat hij ghemaect heeft de schilderije van de verdrongen lande ende dijck omme te tooghene mijne gheduchtighen heere tgrief dattere of commen mochte.' ³⁴ In 1494 wordt er in geheel Vlaanderen een belasting voor geheven. Er zou een som van 40.000 schilden worden opgebracht waarvan Brugge en Ieper samen \pm 24.000 schilden voor hun rekening zouden nemen en Gent de rest. Voor het kwartier van Gent kennen we een opdeling in secties om de dijk te verhogen en te onderhouden. Hierin is Assenede, samen met Koedijk, Zelzate, Wachtebeke, Sint-Kruis Winkel, Ertvelde en Kluizen verantwoordelijk voor ca 5 km. Ter vergelijking Boechoute en omgeving is verantwoordelijk voor ca 4 km en Axel en omgeving voor ca 3 km ³⁵.

Op 27 september 1509 valt de Cosmas-en-Damianusvloed. Een charter van Maximiliaan van Oostenrijk, gedateerd 27 oktober van dat jaar, vermeldt dat 'int quartier van den Vierambachten' de dijken 'thien of twaelf mijlen in de langhde over al geschent ende verdorven zijn' en zet de boeren ertoe aan 'huer coorn terstont te desschen ende stroo te vercoopen ende leveren tot redelycken prijse om de voorseide dijcken daermede te crammen, repareren ende vast te maken' ³⁶. 'Crammen' is een laag stro tegen de helling van een dijk aanbrengen om de golfslag tegen te gaan. En weer komt er een strenge winter, die van 1510-11 nl. waarover Reygersberch van Cortgene bericht dat het 'wast eenen soo grooten vorst, die drie daghen voor Sinte Martensmisse began, ende duerde veerthien wecken lanck. Men ginck van Aremuyen tot Borssele toe in Zuydtbevelandt over 't ys een maent lanck, men quam met waghens vol goets gheladen van Hantwerpen tot der Goes in Zuydtbevelandt, men reedt van Nieu-landen over den Aggher in Brabant, ende quam alsoo voort met waghens ende peerden over ys in Zeelandt' ³⁷.

(33) Idem, De Vier Ambachten, p. 525.

(34) DE BRUIN, M.P., Verslag van een Voorlopig Onderzoek naar Archivalia betreffende het Polderwezen in Zeeland in Belgische Archieven. Onuitgegeven studie in Noordnederlandse bibliotheken, 1955, p. 1.

(35) GOTTSCHALK, M.K.E., De Vier Ambachten, p. 529.

(36) DE BRUIN, M.P., o.c. p. 2.

(37) REYGERSBERCH VAN CORTGENE, J.J., Chroniik van Zeelandt, uitge-

Het jaar nadien, in oktober en december 1511, zijn er alweer 'hoge en felle vloedē' ³⁸. Van 21 november 1511 dateert een ordonnantie van de Raad van Vlaanderen met betrekking tot het onderhoud der zeedijken in de Vier Ambachten, dit naar aanleiding van de overstroming in oktober. Voortaan zal men zorgen voor 'zulcke quantiteyt ende ghetal van goeden gleye (= riet of stro), hurden (= vlechtwerk van tenen, mat van rijs-hout), rusen (= manden), crimsstaken (zie boven: crammen), ende oic van pipegalen (= kruiwagens), spaeden, houten (= balken), hameren ende andere voorzienichede, stoffe, allame ende instrumenten als ulieden ende hemlieden redelic dincken zal, behoorende ende dienende naer de langhde van den dycken, omme by dien meerdere ghereesscepe thebbene, ende dezelve dycken ende 't landt haestelicke te moghen beschermene van ingaene ende inundatie, telckent also noodt wert.' Om de werkers op te roepen zal men mogen 'in elke prochie de cloke ende ooc van huuse te huuse 't beckin slaen ende doen slaen in alle houcken ende quartieren'. Eenieder zal zich ter plaatse begeven, 'dat deghone die waghene ende peerden hebben die met hemlieden voeren ghelaeden, elc met zulcker stoffe ende materie als in elke prochie ende neeringhe ghelast zyn zal ghereet te houdene in der manieren voerscreven. Ende dat alle ander gheen waghene of peerden hebbende, ghezont ende vrom zynde omme wercken, trecken, ghestoffeert metten voerseiden pipegaelen etc. ten voerseiden dicaigen, ende dat zy allegader ende elck zonderlinghe met grooter neerstichede daeran wercken'. Men zal zich aan deze opdracht niet onttrekken, 'zonder eenich vertrec ofte weygheringhe daeraf te doene, in wat manieren dat zy', maar op vergoeding kan men wel aanspraak maken, 'ten redelicken costen van stoffe ende dachueren'. Volgt dan een overzicht van de voorziene straffen, in casu boeten, en wie ze niet kan betalen, stelt zich aan lijfstraffen bloot, te weten 'ghestelt werden in eenen blocq... ende daer zitten te water ende te broede, drie daeghen ten minsten of meer... ende dat voor d'eerste reyse... ende over de tweede reyse werden zy gheslegen ende ghegheeselt... ende over de derde reyse... wordden zy ghebannen tien jaeren uuten lande ende graefscepe van Vlaendren' ³⁹.

'Vijf november noeyt dier ghelijcke / ghinck dwater over alle dijcke'. Op zaterdag 5 november 1530 — Sint-Felix quade saterdach — heeft een rampzalige stormvloed plaats. Het Land van Saaftinge is ondergelopen; het Hulsterambacht idem behalve dan de stad zelf en Stoppeldijk; in het ambacht Axel liggen Otene, Aendijk en Zaemslag in het water; in het ambacht Assenede is er veel schade in Vroondijke, Koudekerke en Willemskerke; in het ambacht Boechoute is de Philippinepolder ingebroken. De auteur van de Excellente Kroniek van Vlaanderen, die onmiddellijk na de feiten schrijft, merkt op dat 'desen vloet was eenen

geven door VAN BOXHORN, M.Z. Middelburg, 1644, 2 dln. in 1 band, 2de deel, p. 380.

(38) DE BRUIN, M.P., o.c. p. 6.

(39) Recueil des Ordonnances des Pays Bas, tweede reeks, eerste deel, p. 180-182. Gepubliceerd door Ch. Laurent, Brussel, 1893.

grooten voet hooghere dan men oeyt van eeneger vloet ghehoort hadde, welcken vloet veel schaden dede in Vlaendren, Zeelant ende Hollant, want daer vele schone dorpen verdroncken, ende menich mensche; men sach die huysen, menschen, beesten drijven lanck den watere, welk seer deerlic om sien was' ⁴⁰. In januari 1531 n.st. vaardigt Karel V naar aanleiding van deze stormvloed een ordonnantie uit. Omdat er klaarblijkelijk betwistingen geweest zijn in verband met lonen en arbeidsduur, wordt nu vooropgesteld 'dat egheen dycker off aerbeydere werkende met aerde... hem en vervoirdere meer te nemen van nu voirtan tot Paesschen naestcomende dan acht grooten Vlaems sdaechs, ende van Paesschen den zoemer geduerende, negen groote sdaechs, daer onder wel ende hoogher nyet.' Op lonen komen we verder in dit artikel nog terug; in ieder geval liggen bovenvermelde tarieven beslist boven het gemiddelde. Vermits er een noodtoestand heerst, zal men ook op zon- en feestdagen werken: 'Ende de welcke meesters ende dyckers, des versocht zynde... gehouden zullen zyn an allen bezouten landen te wercken, zo wel up heylige dagen als up anderen dagen, zoo lange tot dat tzelve landt vervorscht sal wesen.' Voor de schippers geldt een ietwat afwijkende regeling: 'doet... bevelen allen scippers van den scepen die bequaem zyn omme zoeden te voeren, dienende ande dyckaigen, dat zy, versocht zynde te dienen, tselve doen met hueren persoonen ende scepen omme zulcken loon ende sallarys als zy gewoenlycken zyn te hebben voir de laeste jnundacie, sonder weygeringe.' De aard van de vooropgestelde betwistingen blijkt nogmaals uit de toevoeging 'bevelende voirts den selven dyckers uuyt zaicken van huerlieder betaelingen nyemant te dreygen, noch rigoreuse off jniurieuse woorden te gheven jn wat manieren het zy, up verbuerte van huere lyve ende goeden, sonder verdrach' ⁴¹. Op 23 mei 1531 verwijst de keizer nogmaals naar de stormvloed van het jaar voordien wanneer 'gebuert ende geschiet zyn groote ende inextimable scaden, zo in diverssche dycken als ooc poldren, van den welcken noch ter tyt de someghe gemeene metter zee liggen, in zulcker wys dat indien wy by der over handt daerinne niet en voorsaghen, diverssche van den voerseide dycken ende polderen geschepen waeren verloren te blyvene' ⁴². Maar op 2 januari 1532 n.st. is de situatie grotendeels rechtgezet, zeker in het Land van Saaftinge, 'alzo wy verstaen hebben als dat den voorseiden Cheynspoldre jn onsen lande van Chaeftinghe vorschreven, bedyckt licht ende zeer corts bequame omme te cultiverene ende bedrivene, alzo wy oock hopen by desen gratie Gods, dattet corts alzo wesen zal van onse voorseide lande van Chaeftinghe ende andere landen daerontrent noch onder twater staende, mits dat de gaten van Casuweele ende der Vente verre ooc ghewonnen ende ghesloten zyn, zodat alsnu anders niet en resteirt dan de zelve guelen ende gaten te

(40) Dits die Excellente Cronike van Vlaenderen. Antwerpen, 1531, kapittel XV - folio 59.

(41) Recueil... tweede reeks, derde deel, p. 78-79. Gepubliceerd door J. Lameere, Brussel, 1902.

(42) Idem, ibidem, p. 173-174. Plakkaatboek van Vlaenderen, eerste boek, p. 398-400. Antwerpen, 1662.

bringhene ten vullen dycke, ende dwater daer onder tzelve landt noch staet quic (= vloeiend) te maken' ⁴³.

Maar op 2 november 1532 doet zich een nieuwe ramp voor, waardoor pas herstelde dijken begeven. Zo lopen delen van het Land van Saaf-tinge weer onder, de stad Hulst wordt bedreigd, de polders van Vroondijke en Willemskerke worden overstromd, de Philippinepolder zal dertig jaar onder water staan. Op 6 februari 1533 n.st. komt er een ordonnantie om zoveel mogelijk mankracht bij het dijkherstel te kunnen inzetten. Ook de vissers, die normaal in februari en maart uitvaren, moeten ter beschikking blijven. Zo wordt verboden 'dat nyemant van onse voorseide ondersaten met huere scepen hem en vervoirderen te seylen oestwärts ofte wests buyten onsen landen ende heerliche de voir half April toecommende, ten eynde dat mense gebruucken mach inde voorseide dyckage, opte verbuerte van den zelve scepen ende daer tot arbitralick gecorrigeert te woordene' ⁴⁴. Een algemene ordonnantie 'op 't faict van der Zee-vaerd' van 29 januari 1549, maar herhaald op 19 juli 1551 en nog eens op 31 oktober 1563, verbiedt 'eenyghelicken, voortan af te breken eenighe torren ofte keercken resterende van de inundatien van Zeelandt, nocte oock vervoeren eenighe steenen nocte materialen van dien, op de verbuerte van den lijfve' ⁴⁵.

In 1552, op 13 januari, valt de Pontiaansvloed. Op een kaart van Nic. Visscher uit het midden van de 17de eeuw staan ten oosten van Terneuzen gronden onder water die toebehoren aan de parochies Zaamslag, Aandijk en Othene. De ingeschreven tekst luidt: 'Int Jaer 1551 den 13 Januari door een hoogen Vloet verdroncken alle dese Landen en Dorpen' ⁴⁶.

Tweede fase: van de Allerheiligenvloed van 1570 tot het einde van de achttiende eeuw

De Allerheiligenvloed van 1570, die elders zoveel onheil veroorzaakte, heeft in Zeeuws-Vlaanderen geen blijvend landverlies teweeggebracht, tenzij dan in het Land van Saaf-tinge ⁴⁷, maar de gevolgen zijn erg beperkt vergeleken met wat nauwelijks vijftien jaar later te gebeuren staat. De stormvloed van 1570 is wel belangrijk als keerpunt; na die datum komen stormvloed effectief minder vaak voor. Drs. J. Buisman schrijft deze evolutie toe aan de z.g. Kleine IJstijd, een periode waarin een noordelijke luchtcirculatie dikwijls domineert. Anderzijds is diezelfde windrichting verantwoordelijk voor een aantal meer dan normaal koude winters in de tweede helft van de 16de eeuw en de ganse 17de met late uitlopers in de 18de ⁴⁸. Zo is er even voor 1570

(43) Recueil... tweede reeks, derde deel, p. 319-320.

(44) Recueil... tweede reeks, derde deel, p. 389-390.

(45) Plakkaatboek van Vlaanderen, eerste boek, p. 374 en 385; tweede boek, p. 315. Eveneens Antwerpen 1662.

(46) Afdrukt bij GOTTSCHALK, M.K.E., Stormvloed. 1551 i.p.v. 1552 gaat terug op het gebruik van de paasstijl en de daaruit voortvloeiende verwarring.

(47) VAN LOKEREN, A., o.c. 2de deel, nr. 2302.

(48) BUISMAN, J., o.c. p. 303-304.

de beruchte winter van 1564-65, zowat de koudste van de eeuw. Breugels befaamde 'Winter' in Wenen, evenals het 'Winterlandschap met vogelknip' uit de Collectie Delporte te Brussel, worden precies dan geschilderd! Over deze extreem koude winter schrijft de Antwerpenaar Godevaert van Haecht: 'Voer den werf was 't meeste volck. Daer stonden cramen van allerley snoeperye en bancket suycker, gebranden wijn en oock waeren er tenten geslegghen, daer volck in bancketeerde, want men vercocht er bier en wijn en worsten en stoeckten vier op stucken van yse, ende staken een teeken uyt; sommige geriefden 't volck voer cleyn geldt, als twee worstkens en een broyken voer eenen halven st. en soeten wijn voer een oerken, en so voort, den pot spaenschen wyn seven sts. Daer stonden oock sagers en daer werdt een scaep geslegen; daer vrochten cleermaeckers, want elc wou wat bedrijven oft wat daer op coopen om de memorie te houden. De erbeyders, die maeckten aen den werf lange brugghen om 't volck gemackelyck neder te gaen, en ontvingen van elck dry myten; men ginc suytwaert wel 2 of 3 mylen ten yse en also oock na Zeelant af. En dit duerde tot op den 1 dach Januarius 1565'. En naar aanleiding van een tweede koudegolf: 'Item desen winter waeren scier alle hoenderen en noch meer de hanen alle haer cammen swerd worden vervrosen doer de coude. De coude hadde oock 't scamel volck, vuel oude willige boomen doen soecken; ja alle de galgen en raderen werden bij nachte gestolen en verbrandt; geenen oft seer weynich torf was in Antwerpen te kryghen, want er in lange geen hollantsche scepen hadden connen comen' ⁴⁹.

In 1583/84 heeft Hohenlohe Terneuzen tot een bruggehoofd uitgebouwd en hebben de rebellen een aantal dijken doorgestoken, zowel in het westen om Gent te ontzetten, als in het oosten om Antwerpen te beschermen. De inundaties in het westen o.a. bij Campen en Buuckgate (bij Peerboom) hebben voor gevolg dat ten zuiden van Axel de Axelse Kreek ontstaat waardoor het water ongehinderd van de Braakman tot in het Hellegat stroomt; de drooglegging ervan gebeurt pas in 1790. Door de inundaties in het oosten o.a. bij Saaftinge, Burcht en Kallo, komt al het land tussen Hulst, Beveren en Burcht onder water. In plaats van bij te dragen tot de verdediging van de metropool bewijst men Farnese eigenlijk een dienst; in oktober 1584 vertrekt uit Gent een vloot van 22 schepen geladen met materiaal bestemd voor de constructie van de fameuze schipbrug. Om niet voorbij de Antwerpse rede te moeten varen, verlaat het konvooi de Schelde door de bres in de dijk ter hoogte van Burcht en vaart men over de enorme waterplas tot bij Kallo waar men opnieuw de stroom bereikt. Om te beletten dat de Spanjaarden een dergelijk exploit herhalen, verovert Téligny, bevelhebber der Staatsen, bovenvermelde bres en richt er een versterking op. Om deze hinderpaal te overwinnen zal Parma kort daarop de naar hem genoemde vaart laten graven. We komen er nog op terug ⁵⁰. Het Land van Saaftinge wordt

(49) VAN HAECHE, G., Kroniek over de Troebelen van 1565 tot 1574 te Antwerpen en elders, uitgegeven door VAN ROOSBROECK, R., Antwerpen, 1929-1933, 2 dln., eerste deel, p. 4-5.

(50) VAN DER ESSEN, L., Alexandre Farnèse. Brussel, 1933-1937, 5 dln. 4de deel, p. 18-19.

echter nooit teruggewonnen. Uit een octrooi van Filips II, gedateerd 23 september 1585, blijkt dat de gaten door de vijanden en rebellen gemaakt, zo diep en groot zijn dat ze niet meer kunnen hersteld worden; de kosten zouden de krachten twintigmaal te boven gaan⁵¹. Een vergelijking tussen de kaart uit 1574/75 gereproduceerd door Gheldolf, en deze van Janssonius uit 1635, toont de ingrijpende veranderingen: op de tweede kaart takt uit de 'Fossa Ottoniana vulgo de Honte ofte Westerschelde' zuidwaarts het 'Saeftinger Gat' af met een linker uitloper, de 'Guyle van Saeftingen' en een rechter, de kreek van Kieldrecht; alle gronden in de omgeving zijn ondergelopen, 'Terra Inundata', en dit tot de 'Nieuwen Doel' en 'Ketenes' in het oosten, de 'Cruys Dyck' en 'Verrebroeck' in het zuiden, de 'Polder van Namen', 'Sandberg' en de 'Moer Dyck' in het westen; zo gaan Sint-Laureins, Casuwele en Ter Vente definitief teloor.

In de daarop volgende jaren wordt ons gebied wel telkens weer bedreigd, maar de herdijkingen gebeuren snel. Toch valt nog de winter van 1607-08 te vermelden. Dirk Volkertsz. Seylmaecker, alias Velius, bericht dat 'de Rhijn tot boven Kolen, de Schelde voor Antwerpen, de Hond tusschen Vlaenderen en Zeeland dicht toe vrosen. Desgelijks de Zuyderzee dat men langen tijd met geladen sleedsen van Harlingen op Enkhuysen recht toe recht aen mogte loopen, selfs van Texel op Wieringen, daer sulken snelle stroom gaet, tot zijn wil te voet gaen...' ⁵².

Een eeuw na Farnese worden we weer geconfronteerd met opzettelijke inundaties, wanneer in 1672 Frankrijk en Engeland de Republiek de oorlog verklaren. Wanneer de Fransen in de streek opdagen, steekt men op 26 juni bij Hulst de dijk door van de Absdalepolder waardoor tevens de polders van De Klinge en Kieldrecht onderlopen. Twee dagen later steekt men bij Sas-van-Gent de dijken door van de polders Sint-Albert en Canisvliet. Langs de Schelde zet men de sluizen open bij de forten Lillo en Frederik Hendrik en loopt Den Doel onder. Het jaar nadien worden de Nieuw Zuiddorpe- en Overslagpolders onder water gezet. Zo bevloeien ook 200 gemeten die voor het grootste deel aan het klooster Ter Hagen toebehoren en waarvoor de abdis octrooi tot indijking vraagt. Uit het antwoord, gedateerd 17 juli 1696 vernemen we dat 'dezelve schorren zijn geabandonneert en gesloten geweest uit de eerste dykagie (van Wachtebeke), en daar sedert zyn gecomprenheert geweest in eene partie van lande van Zuiddorpe... en genaemd t'saemen den ouden polder van Zuiddorpe' en dat 'dezelve schorren hebben gehad het malheur van begrepen geweest te zyn onder de generaele ruine ende inondatie van jaere 1672, gecauseerd door de braeke van alle de dyken van Vlaenderen, onder de souveraineteyt van zelve Staeten Generael, sedert welke tyd zy wederom met de zee hebben gemeene geweest.' De vertoonders zouden graag precies nu herdijken 'omme te prevenieeren voorder verlies, en dat zy tegenwoordig (hebben) favorabel occasie om te kunnen herdyken, naementlyk sedert de demolitie van het fort de Moerspuy, hetgonne daeraen

(51) DE BRUIN, M.P., o.c. p. 20.

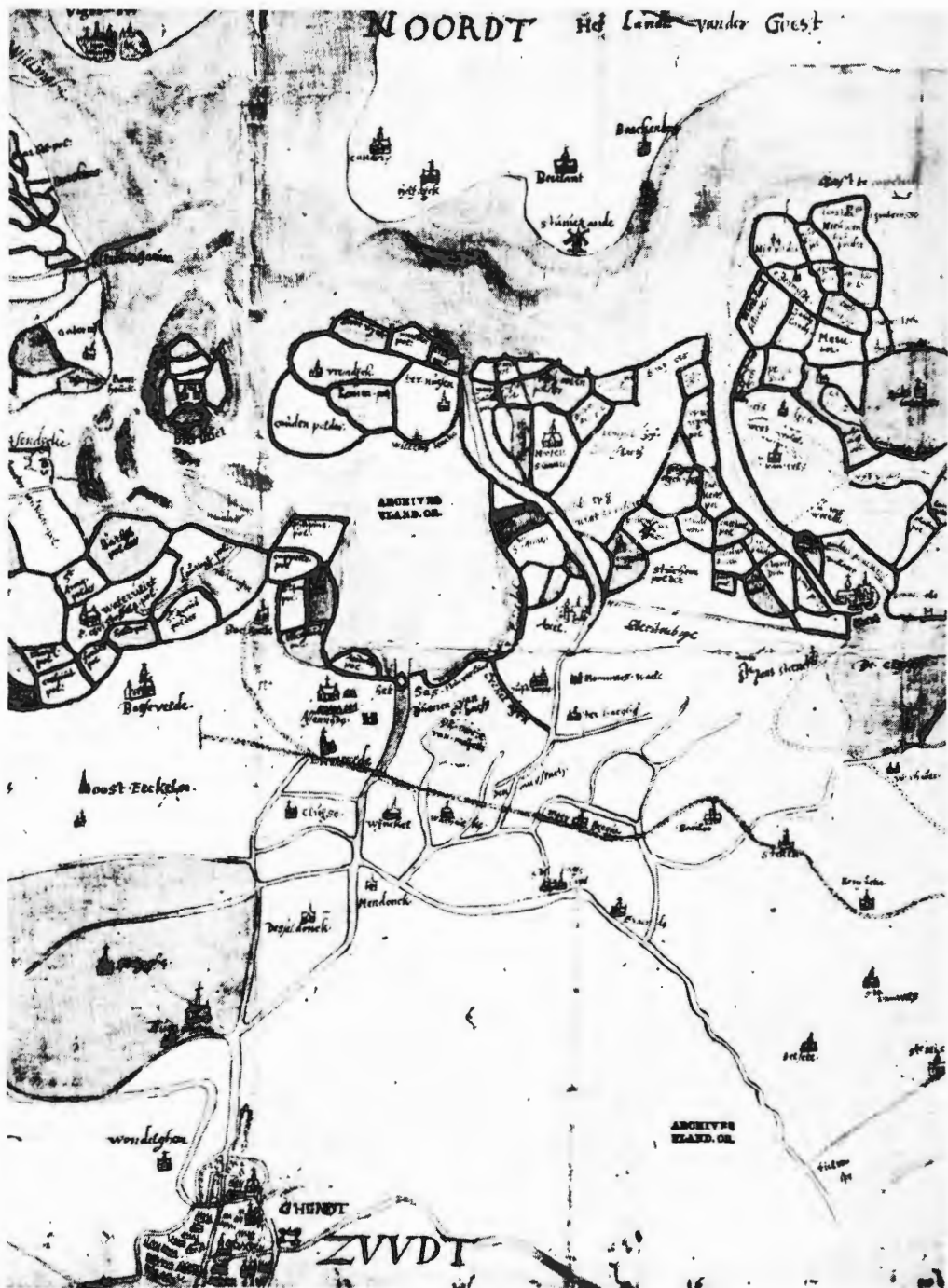
(52) VELIUS, D., Chronyk van Hoom, uitgegeven door CENTEN, SEB. Hoom, 1740.

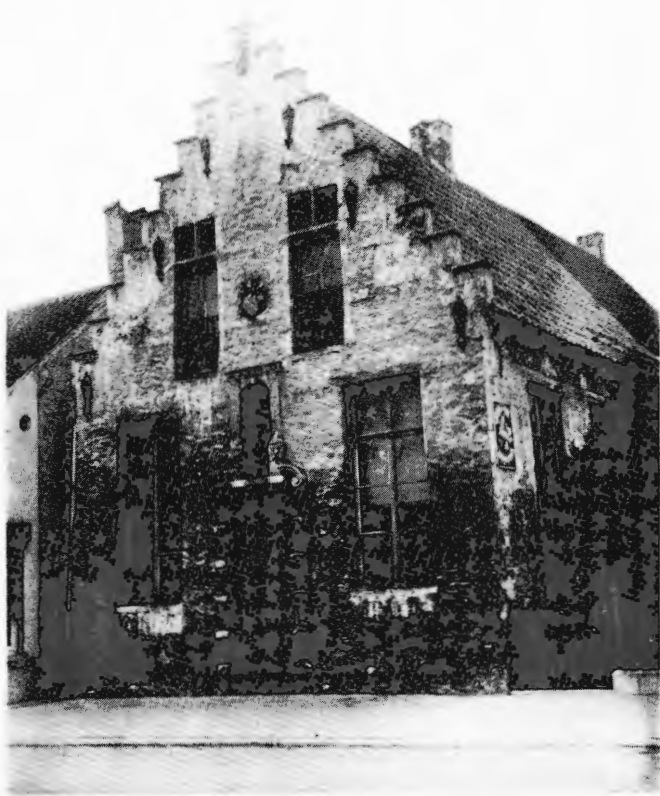
Kaart van de Schelde van Rupelmonde tot de Zee. Stadsarchief Antwerpen
Iconografie nr. 64 D 1 (fragment van Saafinge tot Ossensisse).

Titelblad van de 'Nederlandse Watervloeden' door S.A. Gabbema,
uitgegeven door T. Guthberleth, Gouda, 1703.

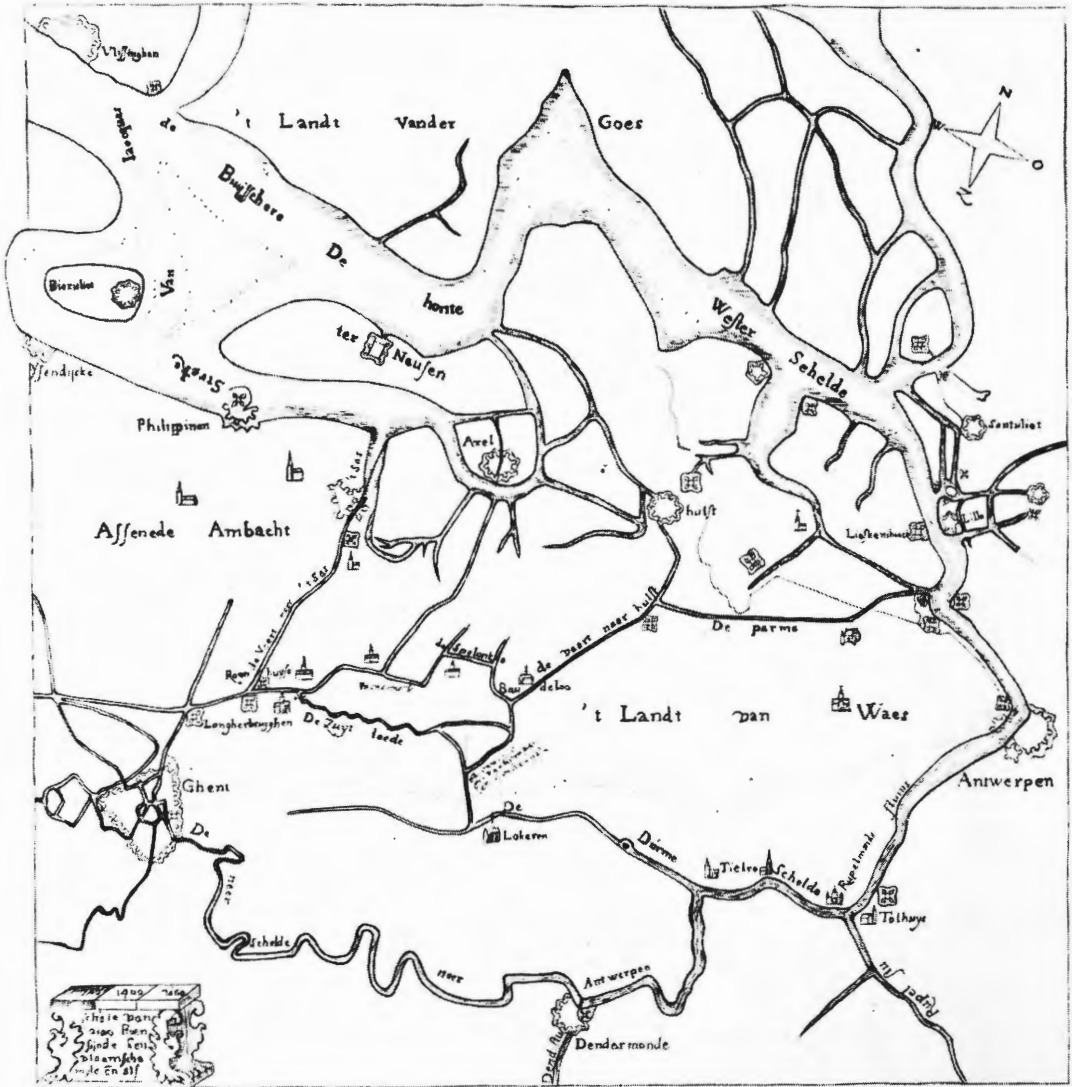
Kaart van Noord-Vlaanderen met de Sassevaart. Rijksarchief Gent - Kaarten en Plans, nr. 19 (fragment).

links: De Vierschaar te Wachtebeke vóór de restauratie van 1938. Cliché A.C.L. Brussel.
rechts: De Vierschaar te Wachtebeke na de restauratie van 1938. Cliché A.C.L. Brussel.

De Overslag op de Axelse Vaart. Rijksarchief Gent - Kaarten en Plans, nr. 2644 (fragment).

„Het Kanaal van Parma. Stadsarchief Gent - nr. d 94 f 161.

contigu (is)'. Onder de voorwaarden is wel belangrijk degene die stipuleert dat 'mits door dezelve herdykinge de digue van Wachtebeke meest zal worden gebeneficeerd, aengezien dezelve zal worden geconverteerd van lingte omtrent eene huere, degonne van Wachtebeke zullen verobligerd wezen te betaelen regt van secours, gezeid dykvellinge'⁵³. Inderdaad, doordat er een nieuwe dijk wordt gebouwd, is de oude niet langer waterkerend, vervalt de oorspronkelijke functie ervan en moet die niet langer onderhouden worden. De 'dykvellinge' is dan de financiële bijdrage die kan gevraagd worden aan degenen die op die manier door de nieuwe bedijking gebaat zijn.

In de nacht van 4 op 5 november 1675 komt er dan nog een zware stormvloed bij waardoor een aantal polders in de omgeving van Wachtebeke en Moerbeke onderlopen. Gottschalk citeert de kroniek van Despars volgens welke het belfort van Gent na blikseminslag door brand geteisterd wordt en ten noorden van Gent 6 à 7 polders in de omgeving van Wachtebeke overspoeld. Ze verwijst ook naar De Castro die zegt dat in Moerbeke 5000 gemeten land overstromen waarbij veel mensen en beesten verdrinken. Bij de overstroemde gebieden is er zeker de Sint-Eloois-polder. In het octrooi tot herdijking, gedateerd 10 februari 1676, staat dat 'het polderken van Sint Eloy... groot int gheheele maer omtrent de hondert tachtich gemeten schotbaer landt, voor desen is geweest onder het ghebiet vande Staten van Hollant ende ten differenten stonden soo by ongeval als andersints is geinundeert geworden... ende alsoo tselve polderken alsnu door de leste limitscheydinge geschiet tusschen ons ende de voorscreve Staten is gecommen onder onse geoorsaemheyte... het is gebeurt dat het selve polderken op den 4den novembris 1675 wederom is comen te vloyen ende met de Zee gemeene te worden door het vehement tempeest ten voorendaeghe opgeresen ende de groote force van Zeewateren de welcke (de dycken van) het selve polderken niet langer en hebben connen wederstaen'⁵⁴. Land is 'schotbaer' wanneer er 'schot' d.w.z. dijkbelasting moet worden op betaald.

Twee maanden later, op 9 april 1676, dringt de gouverneur van Ath met 3000 man en twee stukken geschut over Geraardsbergen naar het Land van Waas door en verdrijft er de Hollanders 'langs de parochie Saffelaer, Mendonck, Wachtebeke, naar Moerbeke en Sinay en omliggende plaatsen; op hunnen doortogt verbrandden zij meer dan 2000 huizen, behalve de schuren en stallingen'⁵⁵.

(53) WOLTERS, M.J., *Recueil des Lois, Arrêtés et Règlements, etc. concernant l'administration des Eaux et Polders de la Flandre Orientale*. Gent, 1869-1874, 3de druk, 2 dln., tweede deel, nr. 60.

(54) WOLTERS, M.J., o.c. tweede deel, nr. 234.

(55) VAN DEN BOGAERDE, A.J.L., *Het Distrikt St.-Nikolaas, voorheen Land van Waes, Provincie Oost-Vlaanderen*. Sint-Niklaas, 1825, 3 dln., 2de deel, p. 274-275. Deze auteur geeft ter zake geen bron op. Het Memorieboek der Stad Ghent, Gent 1852-1861, 4 dln. 3de deel, p. 258-259, geeft een lichtjes afwijkend relaas, waar het stelt dat op de 12de april de 'Mariscalcus de Humières cum decem millibus qua equitum qua peditum' het Land van Waas binnenvalt en de dorpen in brand steekt 'combustis multis aedibus', zo ook Wachtebeke: 'villam de Wachtebeke integram, excepta ecclesia et domo nostra, vulcano dedicant'.

Op 26 januari 1682 is er alweer een catastrofale overstroming die de tien jaar tevoren geïnuundeerde polders opnieuw onder water zet rondom Hulst, Sas-van-Gent en langs de westelijke oever van de Schelde, maar ook rondom Terneuzen en Axel. Daarenboven lopen op Belgisch grondgebied talrijke gronden onder, zo ook te Wachtebeke.

Maar ook de Sint-Franciscuspolder zal herdijkt worden. Omdat hij op het grondgebied zowel van de Staten als van de Oostenrijkse Nederlanden gelegen is, moeten de twee regeringen octrooi verlenen. Op 1 juni 1709 doen de Staten het 'op 't versoeck van Adriaen Pietersan generael meester van de munte ende Nicolaes le Blon ontfanger van de convoyen ende licenten te Gent, eygenaers van de landen genaemt St.-François polder'. Het octrooi stelt 'dat sy die landen van den voornoemden polder voor soo vele die liggen op den bodem van den staet sullen mogen herdycken ende beverschen (= zoet maken)'. Uit de 13 voorwaarden citeren we de vijfde: 'dat de geotroyeerden het hondertste gemet sullen bedycken pro ministerio divino, ende voor het sluyten van de ringen der dyckagien ghehouden wesen dit octroy te laeten registreren'. 'Pro ministerio divino' wil zeggen dat in dit geval het 'hondertste gemet' moet bedijkt worden op kosten van de overige gronden, terwijl het daarna vrij blijft van alle dijklasten en waterschapslasten en dit ten behoeve van de openbare eredienst, in casu voor de oprichting van kerk en pastorie, voor de aanleg van het kerkhof en voor het levensonderhoud van de priesters en andere kerkdienaren. Het is de godsakker of vroomakker. Wat het sluiten van de ringen betreft, de elfde voorwaarde bevat dezelfde uitdrukking: 'de aerbyders (sullen) vry syn van de middelen van consumptie tot naer het sluyten van den rinck van de dyckagie'⁵⁶. Men bedoelt er het voltooiën van de gezamenlijke waterkeringen mee. De vrijstelling van impost op bieren voor de arbeiders is één van de maatregelen genomen om de supplianten te 'animeren' en te 'encourageren'. Op 23 juli volgt het Oostenrijks octrooi op aanvraag van 'Nicolas le Blon, ontfanger van onse tollën, incommende en uytgaende regten tot Ghendt, Pieter van Zele, borge-meester tot Wachtebeke, Ambachte van Assenede, ende consorten, proprietarissen van omtrent twee a dry hondert ghemeten landts geïnuundeert door de zeevateren ressorterende onder 't selve Wachtebeke ende grensende ofte palende aen de landen van de jurisdictie van de geunierde provincien hebbende voor desen gemaect deel van het polderken van Sint François'. Klaarblijkelijk hebben de aanvragers naar precedenten gezocht, want ze verwijzen naar het octrooi dat in 1696 aan de abdis van Ter Hagen werd verleend: 'soo ende gelyck geotroyeerd is geweest aan de abdesse van het clooster Ter Haeghen binnen Ghendt voor omtrent diergelycke partyen ende grootte van landt oock onder 't selve Wachtebeke'. De voorwaarden zijn gelijklopend, ook 'dat die van Wachtebeke sullen betaelen recht van dyckvellinge indien bevonden word dat door die dyckagie hunne dycken syn gebeneficieert'⁵⁷.

Op 3 maart 1715 is er een zware noordwesterstorm bij nieuwe maan,

(56) WOLTERS, M.J., o.c. tweede deel, nr. 65.

(57) Idem, ibidem, tweede deel, nr. 66.

waarvan de gevolgen zich tot in Antwerpen laten gevoelen. In Hulsterambacht verdrinken weer veel mensen en dieren; de polder van Namen, die ten noorden van het verdrinken Land van Saaftinge is blijven uitsteken na de catastrofe van 1585, gaat nu verloren.

In 1766 richt Johan Ferdinandus Thierens 'wonende op den Overslag, Axel Ambacht, als gequalificeerde van de regeerders en proprietarissen van de polder Zuyddorpe zuyddeel, Varempé, Overslag en een deel van de dykagie van Moerbeke' zich tot de Staten van Zeeland met het oog op het verwerven van een octrooi voor 'het beverschen en bedyken van de schorren en slikken van de zoogenaemde Moerspuye en de Verkensputten'. Ze zijn 'geleegen voor het grootste gedeelte op Axel Ambacht onder het committimus van deeze provincie en een gedeelte onder het land van Waes op het Oostenryks territor'. In tegenstelling tot de schorren, die begroeid zijn, zijn de slikken nog onbegroeide aanwas. 'Committimus' duidt op het gebied dat ressorteert onder de Gecommitteerde Raden van Zeeland en dit sinds 1588, jaar van de ondergang van de Armada en tevens jaar waarin de Republiek vorm begint te krijgen. Het octrooi wordt verleend op 16 september 1766 op voorwaarde o.a. 'dat den nieuwen dyk niet nader aen de stad Axel zal mogen worden gelegd als... van het fort St. Joseph tot aen het fort St. Marck toe', beide versterkingen ten zuiden van de stad, 'dat in de dykagie een zeer groote en formidable zee-sluis ten minste van twee ruyme koozers zal moeten worden gemaekt', en verder 'dat de supplianten deze in te dykene schorren en slikken, een a twee jaren... vloeibaar zullen moeten houden, om door hunne sluyse 't elken(s) geertye of anders... te schueren op dat daer door de aangezette stoffen voor en by Axel zoo veel mogelyk kunnen worden gebroken en weg gebragt' en op die manier 'altyt, zoo veel mogelyk is, eene behoorlyke sluis kil (= geul) te behouden en de diepte daer door voor en by Axel te bevorderen'⁵⁸. Er is echter een procedurefout gebeurd: J.F. Thierens had zich niet tot de Staten van Zeeland mogen wenden; deze hadden het octrooi ook niet mogen verlenen, want het betrokken gebied valt onder de jurisdictie van de Staten Generaal. Thierens roept zijn onwetendheid in en hangt een beeld op van alle onheil dat hem en zijn mede-supplianten te wachten staat indien het octrooi wordt ingetrokken. Ze hebben het werk aanbesteed voor 39.863 gulden, de aannemers zijn effectief begonnen en zullen schadevergoeding eisen, 15.000 gemeten hemels breedte (= de volle oppervlakte, inclusief wegen en grachten) zullen onbruikbaar worden en meer dan 6.000 mensen geruïneerd! Op 27 mei 1767 valt de gunstige beslissing: 'in dier voege dat het zelve octroy, ofschoon uit zig zelve nul en van geender waerden, voor de supplianten zal zyn en blyven van effect en in alle desselfs leeden en deelen door de zelve zal mogen en moeten worden agtervolgt en zulks uit hoofde van deeze onze acte van approbatie en confirmatie'⁵⁹.

Ons gebied blijft nog jaren het toneel waar de grootmachten van de tijd hun geschillen uitvechten. Een ordonnantie van 22 juni 1785 signa-

(58) WOLTERS, M.J., o.c. tweede deel, nr. 79.

(59) Idem, ibidem, tweede deel, nr. 80.

leert dat 'de schuytjens ofte backen, die sommige inwoonders van de plaetsen paelende aen de waeters van de hollandsche inondatiën houden tot gebruyck van hunne landen ende het verrigten van hunne andere noodsaekelyke affairens, in den zelve tyd favoriseren de desertie ofte het overloopen van de troupen van Zyne Majesteyt tot de hollandsche dominatie'⁶⁰ wat een strenge reglementering ter zake voor gevolg heeft. Op 8 november 1785 wordt de Vrede van Fontainebleau gesloten, waarbij de Staten Generaal der Verenigde Provinciën zich ertoe verplichten 500.000 florijnen (!) schadevergoeding uit te trekken 'pour le dédommagement de ses sujets qui auroient souffert par les inondations faites de la part des dits Etats-Généraux sur le territoire de Sa Majesté'. Degenen die menen op schadevergoeding te kunnen aanspraak maken, zullen een bestek moeten indienen, 'une liste pertinente et spécifique, dans laquelle devra être individuée chaque pièce de terre, ou autre espèce de bien inondé, en distinguant si c'est d'eau salée ou d'eau douce, ainsi que la situation, l'étendue et la mesure juste de chaque pièce, le tout à peine d'en être déchu'⁶¹.

Ondertussen wordt de verdediging van Staats-Vlaanderen grondig herzien: de voor de defensie niet langer bruikbare want opgeslibde schorren worden bedijkt en de sluizen worden aangepast met het oog op eventuele inundaties; door het bedijken van de Beoosten- en Bewesten-Blijpolders ligt Axel niet langer aan een uitgestrekt water. Zo komt in 1784-90, zegt K.J.J. Brand⁶², een enorm bedijkingsproject tot stand tussen Sas-van-Gent en oostelijk van Hulst, gaan de resterende geulen sneller opslibben en krijgt het gebied in de loop van de 19de eeuw min of meer zijn huidige vorm.

(60) Recueil... derde reeks, twaalfde deel, p. 422-423. Gepubliceerd door P. Verhaegen, Brussel, 1910.

(61) Idem, ibidem, p. 472.

(62) BRAND, K.J.J., Over de Bestuurlijke en Historisch-Geografische Ontwikkeling van Zeeuws-Vlaanderen. Hulst, 1983, p. 37.

II. WATERLOPEN ⁶³

Langs de Moervaart

Zie ik de lange boot geluidloos varen
gelijk hij in mijn kinderjaren voer :
een donker boegspoor door de groene vloer
van kroos dat even deinde en weer bedaarde.

Eén enkle paardekracht trok heel de vracht
...
van op de tragel met gelalde kracht.

A. Van Wilderode.

Het (natuurlijk) waterwegennet ten noorden van Gent beschrijven is een ondankbare taak. Betrouwbare documenten willen wel eens ontbreken en het kaartenmateriaal bevat zeer uiteenlopende gegevens.

Guicciardini zegt over Gent dat de stad besproeid wordt door vier rivieren, 'want zy krijcht de Schelde uyt Henegouwe, de Leye uyt Artoys, de Lieve uyt de Haven van Sluys, ende de Moere uyt de Vier Ambachten. Daer en boven heeft zy een Canael met menschen handen gemaect, in het welck oock groote schepen varen kunnen tot het Sas toe' ⁶⁴. Op de bijhorende kaart van Vlaanderen en op die van Zeeland komen van west naar oost achtereenvolgens voor als noordelijke aftakkingen van de Durme-Moervaart : de Schipgracht naar Ertvelde, de 'Nieuwe Vaert' (= Sassevaart), de Langelede, de vaart over Axel naar Terneuzen, een niet direct te identificeren lede, de Haringlede en de Stekense Vaart. Bovenvermelde Moere-rivier vinden we o.a. toegelicht bij Marcus van Vaernewijck : 'De Moere, comt vanden Overslach, ofte van Moerbeke, int lant van Waes, door Winckele, door Dooreseele te Ghent' ⁶⁵, waarbij hij klaarblijkelijk een deel van de vaart naar Axel combineert met de Durme en de Kale.

A. Van Werveke heeft geprobeerd die noordelijk georiënteerde aftakkingen te interpreteren als armen van een Durme-delta, waarbij hij de Schipgracht voorbij Ertvelde doortrekt tot Assenede en langs een andere

(63) Voor dit hoofdstuk dienen vermeld de studies van : VAN WERVEKE, A., Etude sur le cours de l'Escaut et de la Lys-Durme au moyen-âge, Bulletin de la Société Royale Belge de Géographie, Brussel, 1892. DUMONT, M.E., Gent, een Stedenaardrijkskundige Studie, Brugge, 1951, 2 dln. NOWE, H., Het Streven van Gent naar de Zee, Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, Gent Nieuwe Reeks VI, 1952. DE VOS, A., De Middeleeuwse Loop van de Durme en haar Bijrivier de Poeke, Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, Gent, Nieuwe Reeks XII, 1958. DE REU, E., Historisch-geografisch Onderzoek betreffende de Moergronden in de Vier Ambachten tijdens de 12de, 13de en 14de eeuw, Jaarboek van de Oudheidkundige Kring der Vier Ambachten, Hulst, 1960-61. DE CAVELE, J., en DE HERDT, R., Gent op de Wateren en naar de Zee, Antwerpen, 1976.

(64) GUICCIARDINI, L., Beschrijvinghe van alle de Nederlanden, Amsterdam, 1612, p. 291, naar de 2de Italiaanse uitgave van 1581.

(65) VAN VAERNEWIJCK, M., De Historie van Belgis diemen anders noemen mach : den Spiegel der Nederlantscher Oudtheyt, Brussel, 1619, folio CX recto.

arm tot Boechoute⁶⁶, de Sassevaart laat teruggaan op een reeds voordien bestaande maar teloor gegane verbinding⁶⁷, en de Axelse Vaart gelijkshakelt met de fameuze Ottogracht⁶⁸.

Maar er zijn uiteraard moerwaterlopen of moerleden geweest, kunstmatig gegraven om de turfuitbatingen te Assenede, Zelzate, Terneuzen, Wachtebeke, Moerbeke, Axel, Hulst en Saaftinge met de stedelijke agglomeraties, vooral dan Gent, te verbinden, waar deze turf als brandstof wordt gebruikt.

Uiteindelijk zal het waterwegennet ten noorden van Gent voor een groot deel teruggaan op een aaneenschakeling van natuurlijke beekjes enerzijds en kunstmatige sloten en grachten anderzijds, een stelling die ook reeds door M.E. Dumont werd geponeerd⁶⁹.

In ons overzicht zullen we de twee bovenvermelde kaarten volgen en de aldaar ingetekende waterlopen stuk voor stuk behandelen met de éne uitzondering van de Parmavaart die er, gezien hun ontstaansdatum, uiteraard niet op voorkomt.

*De Durme-Moervaart*⁷⁰

A. de Vos heeft aangetoond hoe het hier in feite om de Durme gaat, die voor het graven van de Sassevaart (1547) en de Brugse Vaart (1613), haar oorsprong nam op de hoogten rond Aalter en vandaar naar het oosten stroomde. Bij Vinderhoute vloede ze samen met de Poeke die uit de richting Tielt kwam. Even voorbij Rodenhuize splitste deze Durme zich in Noordlede of eigenlijke Durme, later Moervaart geheten, en Zuidlede.

Het gebrekkige onderhoud van de Moervaart is een oud zeer. Reeds in 1478 is er een ordonnantie 'omme dieswille dat wij clærlic verstaen hebben dat de vaerdt ende leede te Mourbeke, met dies daer anne cleeft, mits der soberer maintenancie ende beleede, langhe daer af gheweest, grootelick te nieuten gaet ende bedorven es'. Het document bevat een complete reglementering i.v.m. de Moervaart en het turfsteken. Zo wordt o.a. gesteld 'dat niemant mul, asschen oft andere vulnesse in de Leede

(66) Deze visie wordt kritisch doorgelicht door DE REU, E., o.c. p. 51-54. De Reu constateert dat Van Werveke voor zijn stelling geen rechtstreekse bewijzen geeft, een euvel waarin hij zelf trouwens ook vervalt in zijn commentaar op de uitspraak van NOWE, H., o.c. p. 24 dat er boven Zelzate geen watergang meer was: 'wij geven grif toe dat wij geen enkel dwingend bewijs voor die verbindingsleden (ten noorden van Zelzate) kunnen aanvoeren'.

(67) Deze interpretatie is niet overtuigend, alweer omwille van het gebrek aan rechtstreekse bewijzen: 'aucun acte ne le dit mais nous savons que la rivière était encore navigable jusqu'à Zelzate; nous pouvons donc admettre sans crainte de contradiction qu'au delà il y avait des marais, formés par le jusan dans la Durme' (p. 473).

(68) Zie voor de Ottogracht o.a. PIRENNE, H., *Histoire de Belgique*, Brussel, 1972-1974, 5 dln. 1ste deel, p. 73-74, die deze waterloop naar het rijk der fabelen verwijst.

(69) DUMONT, M.E., o.c., 1ste deel, p. 12.

(70) Voor de loop van de Moervaart en voor de benamingen die in de loop der tijden aan de verschillende delen ervan gegeven worden, is de studie van DE VOS, A., o.c. toonaangevend.

en weerpe', en verder 'dat elc scip, dat in den muer laden sal, eenen boom achter ende vooren vanden scepe dweers der Leede int watere legghen zal, omme de turfven te scuttene, die overvallen zullen, ende die visschen', vervolgens nog 'dat niemant voorde en make duer de Leede, hij en ruymse eens jaers wel ende duechdelic' ⁷¹.

De Potter en Broeckaert vermelden het herderven van de vaart tussen 1538 en 1562 en verwijzen daarvoor naar een kaart uit 1645. We hebben geen documenten gevonden die deze gegevens bevestigen ⁷².

In 1581 is er alweer een ordonnantie nodig, ditmaal om de ingezetenen van Moerbeke eraan te herinneren dat ze 'jaerlicx boven hueren ordinairen meerschpacht... zes stuyvers over elck bundere' moeten betalen o.a. 'tot het maecken van den zydelinghen lanx der Moervaert' ⁷³.

In 1771-78 zegt Ferraris erover: 'Le Moervaert ou Moerbekevaert... est large de 5 à 6 toises, pour 4 à 5 pieds de profondeur, dont 4 d'eau. Ses bords sont perpendiculaires à l'eau, et son lit sabloneux; mais depuis qu'il n'est plus entretenu comme conviendrait, il ne peut se passer en nacelle, à raison des herbes dont il est rempli. Il se passe en voiture sur des ponts de maçonnerie, à l'ouest du hameau Terwest, au sud du village Wachtebeke et du hameau Calve, ainsi que sur un de charpente à l'ouest du Fort Rouge' wat moet aangevuld worden met een commentaar bij het aansluitend blad van de kaart: 'ce canal porte des bateaux qui tirent depuis 3 jusqu'à 4 pieds et demi d'eau. C'est un très bon débouché et avantageux, sur tout au pays de Waes qui n'a que cette seule voye pour étendre, par la navigation, son commerce dans le Brabant, la Flandre et autres provinces de la domination Autrichienne, et qui de plus en retire la plus grande partie des eaux qu'il faut à l'entretien de ses habitans, de son bétail et pour arroser ses campagnes. Il a deux ponts de maçonnerie tellement voutés que les barques peuvent passer dessous, et qu'ils sont assez forts pour soutenir le poids des voitures qui les traversent. Ils sont situés, l'un au dessus du village de Moerbeke, et l'autre à la hauteur du hameau Caudenborn: ce dernier pont n'aboutit qu'aux prairies' ⁷⁴.

Kort na dit contradictorisch verslag van Ferraris zal de situatie verbeteren. In een stuk, gedateerd 14 april 1778, wordt door Keizerin Maria Theresia een stel werken bevolen, 'étant informée du mauvais état où se trouve le canal nommé le Moervaert depuis Roodenhuis jusqu'au Splettersput (grondgebied Daknam), ainsi que des inconvéniens qui résultent de la manière dont se trouvent construits les ponts établis sur le dit canal'. De

(71) WOLTERS, M.J., o.c. eerste deel, nr. 39.

(72) DE POTTER, F. en BROECKAERT, J., *Geschiedenis van de Gemeenten der Provincie Oost-Vlaanderen. Eerste Reeks*, Gent, 1864-70, deel 5 Moerbeke, p. 8 en 12. Wel staat op de kaart van Wachtebeke door P. De Vos uit 1663 (R.A.G. Kaarten en Plans, nr. 684) een 'Nieuwe Vaert ofte Ghedelf van den Jaere 1645' ingetekend, die als een soort verdedigingsgracht even ten zuiden van en parallel met de Moervaert loopt.

(73) WOLTERS, M.J., o.c. eerste deel, nr. 76.

(74) FERRARIS, *Mémoire concernant la Feuille R 3*, p. 138; *Mémoire concernant la Feuille Q 2, S 2*, p. 146-147, uit de *Carte de Cabinet des Païs - Bas autrichiens. Mémoires historiques, chronologiques et oeconomiques*. Brussel, 1965-74, 12 dln.

bedding zal 40 voet breed zijn tussen Rodenhuize en de Langelede en tussen deze plaats en de Splettersput 28 voet. Men zal een nieuwe tragel aanleggen en in de waterloop verscheidene coupures aanbrenge. De bestaande vijf bruggen in metselwerk zullen afgebroken worden en vervangen door vijf houten constructies. Op de kosten worden voorschotten uitgetrokken ten belope van 100.000 florijnen. Philippe-François Lippens, 'arpenteur et dyckgraef, demeurant à Moerbeke', wordt de leiding der werken toevertrouwd. Hij zal ervoor zorgen dat 'le tout puisse être complètement achevé et exécuté avant la fin du mois de novembre de la présente année et plutôt, s'il est possible' ⁷⁵. Dit tijdsschema wordt behoorlijk gerespecteerd, want op 7 december 1778 heet het 'Etant informée que l'excavation du canal de Moervaert est achevée sur le pied prescrit par notre décret du 14 avril dernier, et que dans peu la navigation sera libre dans toute l'étendue du dit canal' ⁷⁶. Het Rijksarchief te Gent bezit een kaart waarop het nieuwe tracé voorkomt 'avec les ouvrages et changements qu'on y a faits l'an 1778' ⁷⁷. Het jaar nadien wordt 'l'arpenteur Philippe-François Lippens' voor de duur van 12 jaar tot directeur over de Moervaert aangesteld, dit tegen een jaarlijks salaris van 200 florijnen 'payable hors du produit du péage qui se perçoit aux cinq ponts établis sur le canal de Moervaert' ⁷⁸.

In januari 1780 komt er een algemeen reglement voor de Moervaert dat een hele reeks boeiende bepalingen bevat waarvan we er enkele in extenso citeren.

Art. 16 : 'De schippers, met hunne schepen ofte schuyten de bruggen van den Moervaert passerende met mast ofte sonder mast, ydel ofte ge-laeden, sullen betaelen, als de brugge opengedaen wordt, voor ieder keer 3 stuyvers, ende als de brugge niet open gedaen en wordt, 6 oorden, ende by naghte het dobbel... op pene dat den gonnen het selve recht willende frauderen, het zy met onder de bruggen te vaeren of andersints, ofte oock refuseerende het gemelde recht te betaelen, door den bruggehauder niet alleen met syne schuyte ofte vaertuygh ende goederen sal mogen gearresteert worden, tot dat hy het selve recht sal betaelt hebben, maer boven dien nog sal verbeuren eene boete van 10 guldens'. Of fiscale fraude in de 18de eeuw.

Art. 17 : 'De bruggehauders sullen moeten met alle neerstigheyt ende oplettenheyt, soo by naghte als by daeghe, aght nemen ende oppassen als wanneer eenigh vaertuygh ofte vaertuyghen aen komen, die de bruggen willen passeren, dat sy soo veele mogelyck, op het eerste geroep ofte vermaen van den schipper gereet syn om de bruggen te openen ende passagiegeldt te ontfangen'. Die 'bruggehauders' zullen wel niet hebben zitten wachten tot wanneer er een schip kwam.

Art. 18 : 'De bruggehauders sullen oock verplight syn t'elcken reyse, als de brugge sal geopent syn, de selve altydt wel te sluyten, toe te

(75) WOLTERS, M.J., o.c., eerste deel, nr. 202.

(76) Idem, ibidem, nr. 211.

(77) R.A.G., Kaarten en Plans, nr. 893.

(78) WOLTERS, M.J., o.c. eerste deel, nr. 214.

grendelen, ende by nachte in het slot te doen op dat de selve brugghe sonder gevaer soude kunnen gepasseert worden, ende op dat het werck niet en soude lyden; ende in cas men goedt vonde op de brugge lan-teirne te stellen, als oock voor ofte inde de openinge van de brugge 's nachts eenen balck te leggen, sullen de brugghehauders de selve lan-teirnen moeten ontsteken ende de balcken sluyten'. Wel een vroeg voor-beeld van straatverlichting.

Art. 20: 'Geenen schipper en sal met syn schip, mast voerende ofte niet, ydel ofte gelaeden, vermogen te liggen langst den traegcanc, waer door de vrye passagie van het ketsen ofte trecken van andere schepen soude kunnen belet worden, dan alleenelyck gedurende den tydt dat men besigh sal syn het geseyde liggende schip te lossen, ende dit ten uyttersten maer voor 2 daegen, in welck geval den mast altydt sal moeten gestreken syn'.

Art. 21: 'Twee schepen, elckanderen tegenkomende, 't sy gelaeden ofte ledigh, ende beyde het sy met menschen ofte peerden getrocken wordende, sal den schipper die met den stroom afaet, syne lyne moeten laeten vallen om het tegen stroom vaerende schip daer over te laten passeeren, ende syn schip naer de oversyde van den vaert moeten bestieren, ende sal den ketser syne lyne moeten uytsteken'. Onze reglementering bevat gelijk-aardige voorschriften.

Art. 22: 'Geen schip en sal met volle zeylen langst den Moervaert vermogen te varen als wanneer het zo sterck waeyt dat de windmolens geswicht staen'. Er waren er heel wat in de 18de eeuw, zoals blijkt uit de Ferrariskaart: op blad R3 — Sas-van-Gent staan er 6, maar op het aansluitende blad Q2/S2 — Stekene 17!⁷⁹

De Schipgracht

De situatie is hier complex omdat de naamgeving verwarrend werkt. De naam 'Schipgracht' duidt nu eens de waterweg Gent - Zelzate aan⁸⁰, dan weer is hij synoniem voor de Burggravenvisserij of Burggravenstroom⁸¹, of voor de Vaart van Ertvelde⁸².

De eerste tekst waarin de Schipgracht vermeld wordt, in 1251 nl., is nochtans duidelijk. De burggraaf van Gent en zijn vrouw verlenen erin aan de Bijloke-abdij tolvrje doorvaart op hùn waterweg tussen Gent en Ertvelde en noemen hem expliciet de 'Schipgracht': 'Hugho et uxor ejus, bylocae conventui concedunt liberum transitum... per fossatum eorum inter Gandavum et Artevelde, quod dicitur Schipgracht'⁸³.

De term 'Schipgracht' komt ook aan bod in een stuk van 1639. Het betreft hier een 'cerkemenage', een onderzoek over leengoederen, gevoerd

(79) Idem, *ibidem*, nr. 216. Recueil... derde reeks, elfde deel, p. 382-386. Gepubliceerd door J. de Le Court, Brussel, 1905.

(80) DE CAVELE, J. en DE HERDT, R., o.c. p. 30 en kaart op p. 44.

(81) NOWE, H., o.c. p. 24.

(82) VAN WERVEKE, A., o.c. p. 466.

(83) Idem, *ibidem*, p. 463, met verwijzing naar DIERICX, *Mémoires sur la ville de Gand, Gent, 1814*, 2 dln.

in opdracht van de Gentse Burggraaf Hugo van Melun, waaruit De Potter en Broeckaert uittreksels hebben gepubliceerd. We putten er enkele gegevens uit die op de betrokken waterloop en de tol van Kluizen betrekking hebben. Zo moet voor elk schip een basisbedrag van drie schellingen parisis 's jaars voldaan worden, maar men kan deze belasting vermijden door onderhoudswerken uit te voeren :

'ende de ghene die heurlieden scepen vryen willen, die moeten delven in de Scipgracht als sy vermaent syn van den Burchgraeve ofte van synen Bailliu van Heusdene, drie daeghen tsjaers, daert best van doene es, omme 't derde deel van drie schelen paresijse 's daechs'. Daarenboven is 'elc scip dat groote turven ghelaeden heeft... sculdich twee turven ; ende dat cleene turven ghelaeden heeft, vier turven'. Deze betaling in natura geldt voor de meeste goederen, zo voor graan ('eenen scoef'), voor stro ('eenen bundinc'), voor hout ('eenen faceel'), voor baksteen ('twee coreelen'), voor tichelen ('twee tichelen'), etc. Zich aan de tol onttrekken brengt mee dat de ambtenaren het schip mogen 'arresteren, houden ende ketenen, tot dat sy verghenoegt syn van den rechte van hemlieden tolle' en dat de schippers eventueel worden gevangen gezet : 'den Bailliu van Heusdene, ofte synen stede houdere, soude se moghen vanghen omme 't selve ghebrec' ⁸⁴.

'Burggravenvisserij' vinden we meermaals terug. In 1290 verkopen 'ic Gherard, heere van Sottenghem, ende Marie myn wyf, borghgravinne van Ghent, ... joncfrouwen Katelinen, myns heere Jans Briseteest dochter, onze vischerie, die wy hebbende syn ende haudende, tusschen Ghent ende der Langherbrugghen, tote eere stede diemen heed de Licht'. In 1329 gaat een tweede verkoping door wanneer 'myn vrouwe Kateline, myns heere Jans Briseteest dochter, ende myn heere Rougier van Halewyn, riddere, hare wettelike man ende voghet' de visserij aan de stad Gent overlaten. Ze verkopen aan 'Janne den Paeu, ter stede bouf van Ghent (bouf = ten behoeve van ; de betrokkene treedt dus op in naam van de stad) de vischerie, die sy adden ende haudende waren tusschen Ghent ende der Langher brugghen, ende van der Langher brugghen tote eere stede die men heet de Licht' ⁸⁵. Tussen 1330 en 1335 wordt dan ook in de Gentse stadsrekeningen de 'visscerien' vermeld, 'die der stede toebehoort ende begint ter Scaefbruggen (= Sluizeken) te Ghent ende strect tote inde Licht banderside Tsaffelaer ende alsoe weder banderside tote bi mijns her Briseteests goede te Wachtebeke, daer de Ghentsce palen steken' ⁸⁶. In 1541 geeft Karel V de Gentenaars de visserij terug die hij hen een paar jaar voordien heeft afgenomen : 'leur ait fait rendre certains privileges, lettraiges et munimens... et entre aultres deux lettres l'une de la fondation du molin a eaue, soubz le pont de Brabant en icelle ville et lautre de la vendition faicte par une Katherine fille de

(84) DE POTTER, F. en BROECKAERT, J., o.c. Tweede Reeks, Gent, 1870-72, deel 2 Kluizen, p. 5 en 6.

(85) WOLTERS, M.J., o.c. eerste deel, nr. 21.

(86) Oorkondenboek der Stad Gent uitgegeven door de Commissie van het Stadsarchief, Deel I,1 : Gentsche Stads- en Baljuwsrekeningen 1280-1336, Gent 1900, p. 734, 817, 865 en 937.

Jehan Briseteste, de la pescherie dentre Gand et la langhebrugghe jusques a Wacqbeke' ⁸⁷.

'Vaert van Ertvelde' treffen we o.a. aan in een octrooi uit 1545 waarbij de keizer ingaat op een verzoek tot 'reparatie der vaert gheheeten de vaert van Eertvelde... inhoudende hoe dat tvoorseide watere ende leedt zeer prouffitelic ende orboirlic zynde der voornomde stede ende den ghe-meenen insetenen van diere, om de groote menichte van allerande goeden daer duere commende vuten zeeant ende van daer ontrent up de stede van Ghendt, ghelyck elcken notoire es'. Deze waterweg is 'zo vervult, gheslicht ende verzandt, dat hy in vele steden gheheel drooghe light ende boven dien es de strate van der langherbrugghe totter keercbrugghe ende diversche andere passaigen zo nedere ende vutgheschuert dat men vyf continuele maenden van den jaere aldaer te waghene noch te peerde en nauwelic te voete, liden noch passeren en mach' ⁸⁸.

'Burggravenstroom' is dan weer bij Ferraris aan de orde. Hij schrijft : 'Le canal Burggravenstroom qui vient du village Ertvelde, passe dans celui de Cluysen'. En elders heet het : 'Le Burggravenstroom n'est qu'un fossé de 2 à 3 toises de largeur sur 5 pieds de profondeur et sans digues. C'est un petit canal qui a été creusé pour conduire dans celui du Sas de Gand les eaux des campagnes voisines après les fortes pluies ou la fonte des neiges... on le passe sur un pont de charpente au hameau Kerckbrughen' ⁸⁹.

Maar behalve de Schipgracht zijn er in de Middeleeuwen in deze regio nog twee belangrijke waterwegen. Van uit Zelzate loopt een kanaal naar Gent, via Rodenhuiuze, 'un waterganc qui va du meur de Zelsaten vers Gand' ⁹⁰, de zg. Lieve van Gent. Daarnaast is er een kanaal van Zelzate naar Biervliet. Er bestaat een oorkonde van Robrecht van Bethune betreffende de uitbating van een moer in het betrokken gebied, waarin ook de scheepvaart op bovenvermeld kanaal gereglementeerd wordt en waaruit we voor zover mogelijk enige punten citeren, want het document is zwaar beschadigd. Zo wordt gesteld 'dat niement mach vaeren op den mour omme torve met scepe, no met waghene, no met cordewaghene no met geenen engienen (= toestellen) up sondaghe noch up mesdaghe', evenmin 'voere de zonne no nae de zonne'. Vuilnis deponeren is uit den boze : 'niement moet vuil no ander dinc werpen in den waterganc noch naerre den watergange dan viere voete'. Zeker treffend is het voorschrift in konvooi te varen : 'dat alle die scepe die te moere vaeren teenen gaedre up vaeren en teenen gadre neder'. Zijn schip 's nachts in het moer achter-

(87) WOLTERS, M.J., o.c., eerste deel, nr. 53.

(88) Idem, ibidem, nr. 56.

(89) FERRARIS, o.c., Mémoire concernant la Feuille R 3, p. 139; Mémoire concernant la Feuille Z 6, p. 291.

(90) NOWE, H., o.c., p. 24, die daarvoor verwijst naar de Brieven van Lode-wijk van Nevers, 1323.

VAN WERVEKE A., o.c., p. 473, met verwijzing naar VAN DUYSE P. en DE BUSSCHER, E., Inventaire analytique des chartes et documents appartenant aux archives de la ville de Gand, Gent, 1867.

laten mag niet : 'wie dat syn scip liete vornachten binnen den moere hi waere in mesdaeden van twintech sol' ⁹¹.

Tijdens de stormvloed van 1394 verdwijnt het westelijk deel van dit kanaal voor goed in de golven van de Braakman. Anderzijds, en zoals uit onze analyse van de Sassevaart zal blijken, worden in 1547 zowel een deel van de Schipgracht als de Lieve van Gent in de 'Nieuwe vaart' geïncorporeerd.

De Sassevaart ⁹²

De Sassevaart gaat in een eerste fase terug op een smeekschrift van de Gentenaars aan Karel V de dato 3 februari 1547. Nadat de grote overstromingen van 1375, respectievelijk 1404, de Hont dicht bij Gent gebracht hebben, dient zich de mogelijkheid aan een bestaande bedding uit te diepen en te verbreden : van Gent uit eerst de Schipgracht, tot Langerbrugge nl., dan een deel van de Kale tot Rodenhuize, en uiteindelijk de 'waterganc qui va du meur de Zelsaten vers Gand'. Zo kan men de Papegeule bereiken, de diepe inham ten noorden van Zelzate.

Op 26 mei 1547 wordt het octrooi verleend : 'consentons et accordons... de faire depuis et commençant au lieu de la rivière à l'opposite de la dessus dite Rouge maison tirant environ droit noort noort-west vers et jusques à trois ou quatre verges pres la dicque de la mer qui est la lant-dycque de nostre dict pays de Flandres, s'extendant entre Assenede et Axelles, la dicte nouvelle navigation. Et pour icelle tirer et faire par nettoyage, largissement, raparfundissement et nouveau fouyz (= gedelf) une vaert et rivière, telle que celle qui s'extend de la dicte nostre ville pardevant ladicte maison rouge, vers l'overslach et havene de la Neuse et de semblable largeur et parfondeur... aussi telz ouvraiges au dehors la dicte dicque'.

Rodenhuize is een nog bestaand toponiem ; een landdijk is een dijk met voorland, het tegengestelde van een waterdijk of kale dijk of ook nog schaaldijk. Bovenvermelde landdijk wordt ook wel eens Gravejansdijk genoemd, waarschijnlijk naar Graaf Jan van Namen die hem misschien laat aanleggen, of naar Jan zonder Vrees, Hertog van Bourgondië en Graaf van Vlaanderen, onder wiens regering hij na de catastrofale overstroming van 1404 wordt versterkt. Daarnaast komt ook de benaming Joos Hamerlinckdijk voor, naar een plaatselijke familie. De verwijzing naar de vaart Gent - Overslag - Terneuzen is in zoverre interessant dat ze overeenkomt met de vermelding van de Moere bij Guicciardini en Marcus van Vaernewyck.

Het octrooi wordt dus zo opgesteld, dat de Gentenaars drie of vier roeden van de landdijk moeten wegblijven, wat een overslag noodzakelijk maakt. Dit wordt verder in de tekst nog eens beklemtoond : 'à condition

(91) WYFFELS, C., Inventaris van de Oorkonden der Graven van Vlaanderen. Chronologisch gerangschikt supplement, Gent, z.j., nr. 600.

(92) Voor wat de Sassevaart betreft, is NOWE, H., o.c. een zeer degelijke analyse met uitvoerig notenapparaat. DE CAVELE, J. en DE HERDT, R., o.c., hebben daar niet veel substantieels aan toegevoegd, maar het notenapparaat wel weggelaten.

qu'ilz pourvoyeront tellement ledict fouyz... que icelle dycque n'en recepvra aucun dangier ou dommaige, et sans la povoir percer par escluse ou autrement'.

Het kan interessant zijn de diverse sloopstypes te vermelden die dit kanaal zullen bevaren: 'assavoir de petites pleytes et senyes Doornickins et samblables... portans la charge de trente à quarante six mil livres de pesant... et de(s) batteaulx qu'on appelle beerstekers, boeyers et autres petitz batteaulx'. De pleit is een van onze oudste binnenschepen en wordt vooral gebruikt voor het vervoer van zout, turf en hout. Ze wordt aanvankelijk door paarden gejaagd of door mankracht voortgesleept. Het draagvermogen wordt door J. van Beylen⁹³ voor de vijftiende- eeuwse Leien Scheldepleiten op ± 63 ton geschat. C.M. Pleyte⁹⁴ ziet de Vlaamse pleit van de vijftiende eeuw als een klein vaartuig van 20 tot 30 last, dus van 40 tot 60 ton.

Belangrijk is ook dat de tol van Biervliet voortaan zal geïnd worden aan de toegang tot het nieuwe kanaal: 'Et si avant qu'il touche noz tonlieux de Biervliet, Bodemghelt es quatre mestiers en Flandres et autres noz domaines qui se cueillent et recoipvent presentement à nostre prouffit audict Biervliet, à Bouchoute, Assenede, Watervliet, à la Neuze et ailleurs, iceulx nosdicts tonlieu et bodemghelt se pourront cueillier et lever au lieu de la dessusdicte landdycque à l'entrée du nouvel fouyz'⁹⁵.

Deze fase van de aanleg kan men o.a. zien op de 18de-eeuwse kopie van een interessante kaart uit 1556 in het Gentse Rijksarchief⁹⁶ evenals op de kaart van Fr. van de Velde uit 1549. Op deze laatste staan buiten de landdijk de dammen afgebeeld waaraan de zeeschepen kunnen aanleggen; binnen deze ruimte zal later het sas worden gebouwd.

In een tweede fase dringen de Gentenaars erop aan toch de landdijk te mogen doorsteken. Ze hebben immers meer dan 46.000 carolus geïnvesteerd en zitten met de ongemakken van de overslag.

Te dien einde begeeft Robert du Cellier, pensionaris van de stad Gent, zich samen met de commissaris Nicasis Claeissone en de timmerman Anthonis Lambrouck naar Damme om er 'oculaire inspectie' te doen 'van der voorseider oude speye, midsgaders van den nieuwen weercke wezende een schuvende speye boven open'. Dan gaat de tocht naar Duinkerke waar ze 'hebben metten meester metsenare der voorseider stede inspectie ghenomen van der speye daer buten thenden der havene ghemaect omme ten hooghen watere de zee vanghen ende dezelve wederomme metter achterhebbe uut te laten omme de schueringhe van der havene'. Een tweede reis brengt Robert du Cellier in het gezelschap van de schilder Fr. van de Velde naar Rotterdam, Delfshaven, Spaarndam en Saarndam waar men interessante contacten legt: 'Ende nopende den voornomden vloer midsgaders tgheheele besteck van den voornomden weercke ghemaect bij Mees-

(93) VAN BEYLEN, J., Schepen van de Nederlanden. Amsterdam, 1970, p. 170.

(94) PLEYTE, C.M., De Pleit. Onuitgegeven studie in het Scheepvaartmuseum te Antwerpen, z.j., 6 mappen, afdeling I, deel 2, p. 184.

(95) WOLTERS, M.J., o.c. eerste deel, nr. 60. Recueil... tweede reeks, vijfde deel, p. 370-374. Gepubliceerd door J. Lameere en H. Simont, Brussel, 1910.

(96) R.A.G. Kaarten en Plans, nr. 2644.

ter Cornelis Frericxsse residerende te Rotterdamme, dairaf heeft Adriaen Stalpaert, rentmeester van Carmerlandt beloofd tdouble van tghescriifte ende de patroonen ten redelicken coste van der stede in handen van mijn heere de commissaris over te zenden... ende heeft de voornomde meester Cornelis Frericxsse, meester metsenare, ooc dairaf zeker copie ten voornomden commissaris overghegheven ende verclaert dat als men den cost nyet sparen en wille hij in alle plaetsen, hoe quaet van gronde die zijn, funderen zal connen ende vloeren legghen alzo diepe als men die zoude begheeren'. Verder worden ook nog Enkhuizen, Stavoren en Edam aangedaan. Uiteindelijk 'hebbe ic... mij ghevonden', met o.a. de landmeter Gillis Eggherick, 'up den landtdijck thenden der nieuwer vaert ende aldaer... buten dijcke up tschorre ghedaen peylen of tuiten de diepte van den vloere van Joos Hamerlyncxsluus' ⁹⁷.

Zoals vandaag laat de rivaliteit tussen Gent en Antwerpen zich gelden. De wethouders van deze laatste stad voorspellen allerlei onheil, wanneer de landdijk doorgestoken wordt. De schepenen van Gent laten zich niet onbetuigd en roepen de hulp in van twee deskundigen: Lievin Jacobsone Hubert en Willem Simonssone, burgemeester respectievelijk ingezetene van Zierikzee. In hun verslag, gedateerd 24 september 1549 vegen ze de bezwaren van de tafel en stellen 'dat de openinghe van den voornomden landtdijck bij middele van duervarende speyen, zulcx als voren verhaelt es wel ende zekerlick zal moghen ghedaen worden tot grooter commoditeyt van der navigatie ende nyet alleene ten prouffite van die van Ghendt, maer van alle andere steden daerboven up de rivieren van dier verre ende naerghelighen' ⁹⁸.

Op 13 december 1549 wordt de Gentenaars toegestaan 'de proceder a louverture de la landtdycque dessus mentionnee'. De zoete speye, 'la speye que se fera... au lieu de la dicte dycque sera ouvraige conforme à celluy de la vieze (= oude) speye au Dam, prez Bruges, ou des speyes de Rotterdamme et Delfhavene, en Hollande, pour ce veues et visitees'. En de zoute, 'au devant de la dicte dicque' zal geïnspireerd zijn op degene die in Damme in opbouw is ⁹⁹.

Uit een stuk van 1552 blijkt dat de werken wel goed opschieten: 'la construction des speyes... dont les fondamens de la premiere sont desja bien avant mis en oeuvre', maar de kosten zullen enorm hoog oplopen: 'jusques à cent mil escuz et d'avantaige pardessus cinquante mil florins desjà employez' ¹⁰⁰. Niets nieuws onder de zon dus.

Ondertussen kennen octrooien van 28 juni en 8 november 1561 aan de stad Gent het kanaal en afhankelijkheden in eigendom toe als een rechtstreeks leen van de Oudburg, inclusief 'toute justice haulte, moyenne et basse... auctorité d'y faire statutz, kueres et ordonnances ensamble tous autres exploitcz et arrestz de justice par les bailly et officiers de nostre

(97) DE BRUIN, M.P., o.c. p. 23-24.

(98) Idem, ibidem, p. 25-26-27.

(99) Recueil... tweede reeks, vijfde deel, p. 586-587.

(100) Recueil... tweede reeks, zesde deel, p. 237-239. Gepubliceerd door J. La-meere, Brussel, 1922.

dicte ville de Gand' ¹⁰¹. Een situatie die tot op de huidige dag bestendig is!

Het gehele complex van kanaal én sas komt klaar op 3 april 1563 : 'Op den IJ dach van April voor Paesschen was het nieuwe Sas deurghesteken, zoo dat het zaut watere quam ende vloeyde in 't zoete watere ende 'tzoete in 't zaute, in zulcker voeghen dat op den vierden dach der zelve maendt eenen schipper ghe-naempt Pieter Jacobssen Zoetemelck, gheboren van Leckerkercke, daer deure quam ghevaren van uut Dordrecht, brynghende met hem in 't voornoemde schip XCVJ versche salmen' ¹⁰².

Het voltooide kanaal komt goed tot zijn recht op de mooie kaart van L. van Thuijne.

J. de Cavele stelt dat ook na de doorsteek de meeste vaartuigen op de Sassevaart de 70 ton niet overschreden hebben. Op basis van de geïnde spuigelden berekent hij voor het jaar 1571-72 een trafiek van 1238 'grote' schepen (pleiten, koggen, heuden, stuigen en boeiers) en 615 'kleine' (mosselschuiten, bijlanders, turf-schuiten, ertvelders, beerstekers, krabschuiten en dgl.), samen goed voor 1853 vaartuigen. Maar de troebelen van de zestiende eeuw hebben hun weerslag. In mei 1572 verbranden de Geuzen het Sas ; in 1574 komt er een verbod op de handel met Holland en Zeeland ; in 1585 wordt de Schelde de facto gesloten. Levert het Twaalf-jarig Bestand nog een gemiddelde jaarlijkse trafiek op van boven de 100 'grote' schepen, in het jaar 1648 valt de beweging terug op 20 eenheden, in het jaar 1651 op 5! En de latere heropleving verloopt zeer moeizaam ¹⁰³.

Toch wordt reeds voor het Bestand enige handel met het noorden gedoogd, als de rechten en licenten maar betaald worden. Zo blijkt een 'Reglement ghemaect op het toelaten vande Commercie met de Gheunieerde Provincien' de dato 06.12.1591 ¹⁰⁴ ; zo wordt ook in een stuk van 1608 de Hollanders en Zeeuwen toegestaan, de wateren van de Spaanse Nederlanden te bevaren, zij het nu op humanitaire gronden, ingaand nl. op een rekwest 'van weggen diversche schippers, voerende schepen ghe-noemt samoureusen, beytelschepen, loerdeynen, pleyten, aeckens, caeghschuyten, ende diversche andere schepen, henlieden houdende inden byvanck (= grond- of rechtsgebied) ende plaetsen inne ghenomen by de Staten van Hollandt, Zeelandt, ende hunne gheassocieerde, ten eynde wy henlieden souden willen toelaten dat sy vryelycken souden moghen handelen ende bevaren, om hunnen cost te winnen, soo voor hen als voor hunne vrouwen ende kinderen, de rivieren ende landen daermen ons erkent' ¹⁰⁵.

Bovenvermelde tol van Biervliet wordt nog eens in herinnering gebracht in een lang stuk, gedateerd 30 november 1562, dat alle mogelijke pro-

(101) WOLTERS, M.J., o.c. eerste deel nrs. 67 en 68. Recueil... tweede reeks, achtste deel, p. 280-283. Gepubliceerd door C. Terlinden en J. Bolsée, Brussel, 1978.

(102) Memorieboek der Stad Ghent. Gent, 1852-1861, 4 dln., 2de deel, p. 321.

(103) DECAVELE, J., en DE HERDT, R., Gent op de Wateren en naar de Zee. Antwerpen 1976, p. 68 en annexen.

(104) Plakkaatboek van Vlaanderen, derde boek, tweede deel, p. 744-745.

(105) Recueil... tweede reeks, Albrecht en Isabella, eerste deel, p. 386-387. Gepubliceerd door V. Brants, Brussel, 1909.

dukten en de ermee gepaard gaande heffingen opsomt. De lijst geeft ons inzicht in datgene wat er zoal kan vervoerd worden en we pikken er enkele treffende voorbeelden uit. De tolgelden zijn opgegeven in 'ponden scellingen ende penningen grooten Vlaemscher munte'. De 'groot' is eigenlijk een zware penning die 12 oorspronkelijke penningen waard is en reeds uit de 13de eeuw dateert; in de 15de eeuw wordt hij de basis van het muntstelsel voor de gehele Bourgondische Nederlanden met als rekenmunten de schelling groten en het pond groten Vlaams die overeenkomen met 12 schellingen parisis, respectievelijk 12 ponden parisis. De 'groot' wordt dan nog eens onderverdeeld in 24 mijten. Ter vergelijking: wanneer in 1477 de inboedel van de Gentenaar Jan van Melle openbaar verkocht wordt, brengt die 37000 groten op of, zegt Prevenier, 23 jaarlonen van een geschoold arbeider¹⁰⁶. Met een aantal werkdagen van om en bij de 250 — het aantal hoogdagen en kerkelijke feestdagen is enorm — resulteert dit in ongeveer zes groten per dag. Wanneer men, zoals Vandembroeke, de dagelijkse verdiensten herleidt tot liter rogge, haalt de landarbeider er gemiddeld tien. Met een hoofdelijk verbruik van één liter en een gezin van vier, hooguit vijf personen, moet zijn inkomen bestendig rondom het bestaansminimum gelegen hebben¹⁰⁷.

'Appelen van Oraingnien ende appelen van Granaten, daerof sal men geven... den hondersten appel'. (uit het Iberisch schiereiland)

'Jupen bier, van elck vat, 3 grooten'. (een vat = 147 l) (naar een straat in Dantzig en bij uitbreiding Duits bier in het algemeen, vooral uit Hamburg)

'Coyen oft ossenhoornen, daer men lanternen af maeckt, thondert, 1,5 grooten'. (moet waarschijnlijk 13 grooten gelezen worden)

'Zijdelakenen als gouden ende silveren laekenen, fluweelen, damasten, sattijnen ende tafetaf, die casse daerof een muyle oft muylet mitten twee geladen ende gechargeert wort, elck casse, 12 grooten'.

'Olyfants tanden onder groot ende cleen, van elck stuck, 1,5 grooten'. (moet waarschijnlijk 13 grooten gelezen worden) (uit de Portugese koloniën)

'Rogge, een hoet, 4,5 grooten'. (een hoet = 166/172 l)

'Een salm in den vasten, 2 grooten'.

'Een salm buyten de vasten, 1 grooten'.

'Specerije als canneel, folge, gengebaer, geroeffels nagelen, greyn, maleget, galegaen, soffraen, noten muscaten ende peper, desgelycx greyn om te verwen ende alle droogerije, tvat van zess aemen, 4 s. 6 grooten'. (een ame = 138 l) (m.a.w. kaneel, foelie, gember, kruidnagel, cardamon, malve, gageel, saffraan, muskaat en peper)

'Molensteenen, een vijfthiender ende daerboven, 1 s. 10,5 grooten'. (vijftien duidt op een omtrek van vijftien voet)

(106) PREVENIER, W., en BLOCKMANS, W., De Bourgondische Nederlanden. Antwerpen, 1983, p. 175-177 en bijlage.

(107) VANDENBROEKE, C., Sociale Geschiedenis van het Vlaamse Volk, Leuven, 1984, p. 213.

'Wijn van Maelveseye, een boote van drye amen, 18 grooten'. (naar Napoli di Malvasia, het huidige Monemvasia op de Peloponnesos)

'Romenye, Allecante, Gryecken, secquen ende andere soete wijnen, van tvadt oft twee booten, 24 grooten'. (het eerste naar Napoli di Romania, het huidige Nauplia, eveneens op de Peloponnesos)

'Lantwijn oft Hongaerde, van der ame, 2 grooten'. (foute lezing voor Hougaerde!)

'Wollen, eenen sack Ingelsche wollen geheeten een sorpellier oft een pack in Ingelandt, wegende zes wagen oft daerontrent, 2 s. 3 grooten'¹⁰⁸.

In een piekjaar, nl. in 1553-54, dus nog voor de doorsteek, zijn er zo 14 tonnen oranjeappelen, 12633 tonnen bier o.a. uit Engeland en uit Hamburg, 3100 pond kaas en dan nog eens 355 manden, 7087 tonnen haring, 23500 pond hop, 19900 pond klaphout en 13625 sparren, 16342 kareelstenen, 5478 tonnen vis, 155850 pond vlas en 2966 vaten wijn, vooral uit Frankrijk¹⁰⁹.

Reeds in 1551 doet zich de traditionele vervuiling voor 'uudien dat de ghelande ende andere wonachteghe ontrent der voirseide vaert hen daghelixx vervoorderen huer beesten te jaghen, driven ende te laten weyden inde voorseide vaert, ende up de dycken van diere, de selve daer by vervullende ende de baermen inneterdende' waardoor het kanaal 'binnen corten tyde teenegader verstoppt, ende by consequente gheheel ongebruuckelick zal werden'. De daaruit voortvloeiende verbodsbepalingen voorzien in verbeurdverklaring der betrokken dieren en zware geldboeten: 'thien grooten vlaemsch van elck peert, weer (= ram), osse, coye oft vercken, ende dertich grooten vlaems van elck cudde scapen'¹¹⁰.

De Sassevaart is er mede oorzaak van dat Wachtebeke bij een octrooi gedateerd 14 juli 1579, een vierschaar krijgt, of beter dat de vierschaar van Assenede voortaan ook te Wachtebeke zal zetelen. De inwoners van Wachtebeke en Winkel hebben er zich over beklaagd 'que combien les extremes limites desdites deux Paroisses sont distantes trois lieues ou davantage de ladite Paroisse d'Assenede, et que entre deux est gisante la Franchise et Jurisdiction du nouveau Vaert de notre Ville de Gand ensemble certaine Bruiere (nl. de Riemse Heide)'. Dat brengt voor de 'suppliants' heel wat problemen met zich mee. Om het begin van de zitting te halen, moeten ze zich wel erg vroeg op weg begeven: 'leur estoit necessaire en hyver et durant les courts jours de se mettre en chemin une heure devant le jour, et en grand danger de leurs vies et à leurs grands fraix et despens, se transporter audit Assenede'. De Riemse Heide heeft inderdaad een slechte reputatie; struikrovers en ander gespuis hebben er vrij spel! Als er veel zaken op de rol staan en men pas op het einde van de zitting aan de beurt komt, is er kans dat men laat thuis geraakt of onderweg moet overnachten: 'que les Suppliants debvoyent demeurer

(108) Recueil... tweede reeks, achtste deel, p. 355-367. De lichtjes gewijzigde redactie van 10 juli 1563 in Plakkaatboek van Vlaanderen, derde boek, tweede deel, p. 706-723. Gent, 1685. De gesuggereerde correcties gaan op deze redactie terug.

(109) DECAVELE, J., en DE HERDT, R., o.c. annexen.

(110) Recueil... tweede reeks, zesde deel, p. 212-213.

jusques à la separation et demission de ladite Vierschare, signament en hyver jusques au Soleil couchant par ou ne perdant, pas seulement l'usance d'une journée, mais souvent aussy de deux, estant contraints à leurs grand fraix, dommaiges et périls pernocter audit Assenede, ou par le chemin, ou aller de nuit pour parvenir aux Places de leurs habitations esdites deux Paroisses en passant ladite Bruiere et autres dangereux passages' ¹¹¹. Het Vierschaargebouw in Wachtebeke is in 1938 gerestaureerd.

De haardstedentelling van 1469, opgesteld op last van Karel de Stoute, toont reeds het relatieve belang van Wachtebeke aan. In het Ambacht Assenede is het met 340 items de grootste plaats, daarom nog niet de belangrijkste, vóór Willemskerke (+ Terneuzen) met 212, Vroondijke met 156, Koedijk met 152 en Assenede zelf met 150. Ter vergelijking, de grootste plaats in het Ambacht Boechoute is dan Bassevelde met 150 items, in het Ambacht Axel de stad Axel met 343 en in het Ambacht Hulst de stad Hulst met 674 items ¹¹². Dat de vierschaar voortaan ook in Wachtebeke zal zetelen, geeft deze plaats een extra-stoot voorwaarts. Een goede halve eeuw later schrijft Sanderus: 'Wachtebeke 't welk zeer vermaakelyk en volkryk is, de gedaante van een vlek heeft, en naby S.-Katryne-Kerk met een lange reeks van zeer fraaie huizen waarin de aanzienelykste ingezetenen van Assenede-Ambacht hun verblyf houden, bezet' ¹¹³.

In 1737 wordt aan de stad Gent octrooi verleend om een som van 50.000 gulden te besteden aan de reiniging van de Sassevaart die voor grotere schepen ontoegankelijk geworden is. Er zal een nieuw tolgeldentarif worden opgesteld en men mag tot onteigeningen overgaan om de dijken te verbreden waar nodig ¹¹⁴. Dit nieuwe tarief komt er op 2 januari 1741. Het is minder kleurrijk dan het 16de-eeuwse, maar de algemene trend der produkten en heffingen is wel dezelfde gebleven ¹¹⁵. Op 27 augustus 1783 worden bepaalde aanslagvoeten nog eens gewijzigd 'relatiewyk tot de artikelen, de gone men bevonden heeft te hooge belast te zyn, mitsgaders ontrent andere, de gone niet klaerlyk en waeren gedetermineert' ¹¹⁶.

In de jaren 70 van de 18de eeuw noteert Ferraris: '(le canal) du Sas de Gand a 12 ou 13 toises de largeur, sur 6 à 8 pieds de profondeur, il coule sur un lit sablonneux bordé de digues élevé de 4 à 5 pieds, avec un talut proportionné. Il est très navigable, et se passe en voiture sur un pont tournant au hameau de Meulestede'. Zijn commentaar bij de volgende, meer noordelijke bladen van de Kabinetskaart, houdt het bij gelijkaardige cijfers, vermeldt 'le pont tournant de Langerbrugge, à sa jonction avec le Burggravenstroom et la rivière de Caele' en wijst op overstromings-

(111) Costumen ende Usantien, p. 67-71.

(112) GOTTSCHALK, M.K.E., De Vier Ambachten, p. 491-492.

(113) SANDERUS, A., Verheerlykt Vlaandre. Leiden-Rotterdam-Den Haag, 1735, 3 dln., 2de deel, p. 145. (eerste Latijnse uitgave van 1641-1644).

(114) WOLTERS, M.J., o.c. eerste deel nr. 133. Plakkaatboek van Vlaanderen, vijfde boek, tweede deel, p. 702-705, Gent, 1763.

(115) Idem, ibidem, p. 670-682.

(116) Recueil... derde reeks, twaalfde deel, p. 298-299.

gevaar 'le lit qui est presque toujours rempli, ne peut quelquefois contenir ses eaux, qui se répandent pour lors en hiver dans les environs. Ce qui oblige les habitans d'y construire d'autres digues, pour éviter de plus grands inconveniens... On le passe en ponton dans les hameaux Eeckelstraete et Denhoeck, et en nacelle près la limite sur terre de Hollande' ¹¹⁷.

De Langelede

Over de Langelede bezitten we weinig concrete informatie. Op een 18de-eeuwse kaart in het Rijksarchief te Gent ¹¹⁸ wordt de loop van dit kanaal uitgezet: het takt af uit de Moervaart ten zuidwesten van de dorpskern van Wachtebeke, wordt overwelfd door de Walderdonkbrug, passeert de Wachtebeke-sluis in de Sint-Elooispolder, elders Sint-Elooïsgat genoemd, en mondt uit op het grondgebied der Staten in de Grote Kreek of Canisvliet.

Gottschalk vermeldt 1455 als oudste referentie voor de naam. In dat jaar wordt er een opwindbare sluis op gebouwd om het Gentse water tegen te houden, maar misschien is de Langelede dezelfde waterloop als degene die reeds in 1356 in een verkoopakte als Lennotslede vermeld wordt, naar Lenotus van Gent, grondlegger van het Marquettebezit in Wachtebeke ¹¹⁹.

In 1483 wordt een tweede keersluis of rabot gebouwd, '30 roeden van den rabotte, dat nu ter tyt staet ende langhe ghestaen heeft op de voors. Leede, omme alsmen tupperste op wonde, dat tGendsche watere in de zelve Langhe-Leede niet voordere loopen en zoude dan toetten nedersten rabotte daert met dien steen heven zoude, ende alzo de gheladene tuerf-schepen te Ghendwaert mogen commen, ende de ydele tusschen beede dezelve rabotten legghen, ende daer uute niet varen voor tupperste rabot inne ghestelt zal zyn' ¹²⁰.

In april 1775 beslist de regering de Langelede te laten rechtekken, 'de faire élargir, approfondir et excaver l'ancien conduit nommé la Langhe-Leede depuis le canal de Moere jusqu'à l'écluse de Wabbeke, dans un alignement le plus droit que faire se pourra'. Er komt ook een nieuwe sluis in metselwerk met drie openingen 'chacune de la largeur de sept pieds, mesure de Gand, pour le moins', een aantal bruggen en een stuw, 'les ponts nécessaires ainsi qu'une retenue convenable à l'endroit où la Langhe-Leede communiquera au canal dit Moervaert, laquelle retenue devra pouvoir se fermer par des poutrelles' ¹²¹. In oktober 1776 zijn de werken klaarblijkelijk beëindigd. Men verbiedt 'van te doen oft veroorsaeken eenige hindernisse aen de dycken ofte traegels van den vaert de Lange Leede'. De boete van 30 gulden zal verdeeld worden 'een derde

(117) FERRARIS, o.c. Mémoire concernant la Feuille G 6, p. 88; Mémoire concernant la Feuille Z 6, p. 291; Mémoire concernant la Feuille R 3, p. 137-138.

(118) R.A.G., Kaarten en Plans, nr. 1952.

(119) GOTTSCHALK, M.K.E., De Vier Ambachten, p. 280 en 446. VAN BOCKSTAELE, J., o.c. p. 91.

(120) VAN LOKEREN, A., o.c. 2de deel nr. 1920.

(121) WOLTERS, M.J., o.c. eerste deel nr. 192.

ten profyten van den aenbrenger, een derde ten profyten van den officier exploitateur, ende het resterende derde ten profyten van Haere majesteit'. Deze 'dispositie' zal bekend gemaakt worden 'binnen de prochie van Wachtebeke, ende in de omliggende plaetsen alwaer het nootsaekelyck zal wesen, om dat niemant en soude kunnen voorwenden reden van onwetentheyten'¹²². De burger wordt immers geacht de wet te kennen!

Ferraris noteert de recente verbeteringen: 'Le Lange Leede... était ci devant un canal fort négligé; mais qu'on rebâtit en 1776 en y construisant une écluse de mer... Sa largeur intérieure est de 6 toises et demie, et sa supérieure de 9 et demie sur une profondeur de 13 à 14 pieds... on le passe sur des ponts de maçonnerie à l'ouest du village Wachtebeke et du hameau Walderdonck, à l'est et au nord de celui dit Langeleede'¹²³.

Op de kaarten van Hattinga o.a. op die van de 'Schelde bij Lillo en Naast Aangelegen Landen', staat de 'Langelee' genoteerd.

De Axelse Vaart

Op de reeds vermelde 18de-eeuwse kopie van een interessante kaart uit 1556 die het gebied in beeld brengt tussen het eiland 'Biervliet' en 'Aendyck' in het noorden en 'Eertvelde' en 'Terwest' (Moerbeke) in het zuiden, takt ter hoogte van 'Calve' (Wachtebeke) uit de Moervaart een waterloop af die bij 'Ter Naesen' in de Hont uitmondt. Kort voorbij 'Calve' is er een onderbreking: 'Ten Overslach'. 'Den Overslach is vander nusen 5634 roeden' vermeldt de ingeschreven tekst¹²⁴.

Het belang van deze overslagplaats heeft J.A. Mertens¹²⁵ duidelijk onderstreept naar aanleiding van een document uit het begin van de 16de eeuw dat zich te Rijsel bevindt¹²⁶. Voor het tot stand komen van de Sassevaart draineert de overslag te Wachtebeke een belangrijk deel van het handelsverkeer tussen Terneuzen en Gent. De schepen komen van Terneuzen langs de Zoutvliet, d.i. de westelijke arm van de Blide die later tot Oostvaart vergraven wordt, naar Overslag waar de goederen worden overgeladen op seyen of platte schuiten, die langs de Axelse Vaart en Kalve de Moervaart bereiken en zo naar Gent varen. Hoofdzakelijk voedingsmiddelen en constructiematerialen worden verscheept, wat inderdaad laat vermoeden dat het verkeer vooral in de richting Gent verloopt. Een seye kan 5 ton gemeten hebben en we mogen veronderstellen dat dagelijks ten minste één schip wordt overgeladen. Tot daar J.A. Mertens.

Wanneer de Axelse Vaart is gegraven, is ons niet bekend, maar dat moet dan wel lang voor 1465 geweest zijn. In dat jaar verkeert hij immers reeds in een deplorabele toestand. De watergraaf verpacht het kanaal

(122) Idem, *ibidem*, nr. 200. Recueil... derde reeks, elfde deel, p. 161-162.

(123) FERRARIS, o.c. Mémoire concernant la Feuille R 3, p. 139-140.

(124) R.A.G., Kaarten en Plans, nr. 2644.

(125) MERTENS, J.A., Het Tarief van de 'Overslach' te Wachtebeke. Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent. Gent, Nieuwe Reeks XXI, 1967.

(126) Archives du Département du Nord à Lille, série B 219 f° VIII-IX.

voor de duur van 18 jaar met de verplichting voor herstel en onderhoud te zorgen en met tolheffing als compensatie¹²⁷. Lang voor 1465 zou zeker correct zijn, als deze waterloop zou overeenkomen met de Schoterlede in de reeds vermelde verkoopakte uit 1356.

Op de kaart van Claes Jansz. Visscher uit kort na 1645 staat ten oosten van de Axelse Vaart en terzijde van het fort Francipani 'de Nieuwe Vaert' afgebeeld; op de kaart van Blaeu uit 1662 is dit niet het geval; op die van Nic. Visscher uit de 2de helft van de 17de eeuw komt die 'Nieuwe Vaart' wel voor, eventjes ten oosten van het 'Out Canaal van Axel na Gent'; op de kaart van Hattinga, genaamd 'Schelde by Lillo en Naast Aangelegen Landen' uit 1745 staat alleen de 'Oude Axelse Vaart', maar op die uit 1747 uitgave Tirion te Amsterdam zijn ze allebei present: de 'Nieuwe Vaart' en de 'Oude Vaart'. Sluitende informatie terzake hebben we niet kunnen vinden, maar we vermoeden dat deze Nieuwe Vaart overeenkomt met de in Moerbeke recent gedempte Terwestvaart of Vennebeek.

Van de bovenvermelde Oostvaart komen op de meeste kaarten nog wel restanten voor, zij het onder de naam 'Oude Gents(ch)e Vaart'.

Isaak Tirion noemt Overslag een gehucht van 50 huizen, 'het heeft zynen naam ontleend van het overhaalen der vaartuigen, die van Ter Neuze, door dit gehucht, naar Gend wilden, langs eene vaart, die nu niet meer gebruikt kan worden'¹²⁸.

In Wachtebeke is er een straatnaam die aan de Axelse Vaart herinnert: het Axelsvaardeken.

De Haringlede

A. Van Werveke zegt dat hij geen enkel document heeft teruggevonden waarin deze waterloop vermeld wordt, tenzij dan een onrechtstreekse verwijzing in een stuk uit 1200 dat door Miraeus is uitgegeven en waarin Boudewijn IX, graaf van Vlaanderen, aan het klooster van Baudelo een stuk grond toekent, inclusief de molen van Coudenborn en een sluis: 'Ego Baldwinus... in spe retributionis aeternae Domino Balduino Monacho viro Religioso et ejus sequentibus triginta bonaria terrae arabilis et fructiferae in Bodelo cum prato eidem terrae appendenti, nec non (= ook) locum molendini, qui vocatur Coudemborne, cum clusa... concessi'¹²⁹.

Ook De Potter en Broeckaert schrijven dat ze in verband met dit kanaal in de archieven niets hebben aangetroffen¹³⁰.

In het Gentse Rijksarchief bevindt zich nochtans een 'Kaert Figuratif der Limieten vanden Lande van Waes' uit 1779 en van de hand van de 'geadmitteerde landmeeter' De Bruyn waarop naast de naam 'Harinck Leede' ook 'Oost Vaert' voorkomt¹³¹.

(127) GOTTSCHALK, M.K.E., De Vier Ambachten, p. 280 en 446.

(128) TIRION, I., o.c. tweede deel, p. 539.

(129) VAN WERVEKE, A., o.c. p. 482; WOLTERS, M.J., o.c. eerste deel, nr. 2.

(130) DE POTTER, F. en BROECKAERT, J., o.c. Eerste Reeks, Gent, 1864-70, deel 5 Moerbeke, p. 17-18.

(131) R.A.G. Kaarten en Plans, nr. 35.

En daarover bericht Ferraris uitvoerig : 'l'Oostvaerteken prend son origine au dessus de Caudenborn et finit à la digue de Cruystraete près d'un endroit dit Peirenboom ; de là ses eaux s'écoulent dans un lit de 4 pieds de largeur sur 2 à 3 de profondeur à travers les polders qui sont situés au nord de Moerbeke jusques près la limite de hollande dans des eaux mortes de 130 à 150 pieds de largeur. Ce canal fut creusé pour arroser pendant les sécheresses le canton qu'il traverse, de même que pour servir à la décharge des eaux des environs et à l'exportation du produit des terres ; on l'avoit négligé pour un tems, mais il fut retabli dans son premier état l'an 1774 de sorte qu'ayant présentement 24 pieds de largeur depuis son origine au Moerbekevaert, jusqu'au lieu où il finit près du pont de Peirenboom, il suffit à la navigation de petites barques qui tirent 3 et demi à 4 pieds d'eau. Il y a dans le hameau de Caudenborn, pour y ménager une hauteur convenable d'eau, une écluse... Ce même canal est couvert de 2 ponts de maçonnerie pour le trajet en voiture sans que leur voute gêne la navigation. Ils sont situés l'un au dessus et l'autre au dessous de Caudenborn. Il y en a deux autres plus bas aussi de maçonnerie pour le même usage savoir l'un sur la digue de Cruystraete et l'autre à peu de distance au de là' ¹³².

Het Kanaal van Stekene

Blijkens een octrooi uit 1315 geeft Robrecht van Bethune in dat jaar opdracht de kostenverdeling te herzien in verband met de 'noveil waterganck qui est commenchies a Hulst pour alleir a Gand et aussi pour alleir a Rupelmonde' ¹³³. Met het graven van deze, de Stekense Vaart, moet dus kort voordien begonnen zijn.

Waarschijnlijk is het kanaal dan niet voltooid, want in een stuk uit 1449 in verband met de 'ruuminghe ende delvinghe' van de Stekense Vaart, wordt gezegd dat die 'ten jaere 1434 ghedolven es' ¹³⁴.

In 1548 vernemen we dat de waterweg het jaar voordien nog eens proper gemaakt is 'mits dat de selve soe vervuult van aerden was dat daer duere luttel oft negheene scepen mit eenighe groote lasten gevaeren en konden'. Tevens blijkt dat hij niet ontworpen is als turfvaart, zoals Gottschalk vooropstelt, maar in functie van de steenbakkerijen, 'de neringe ende negociatie van steenen ende tichelen te backene die in onsen landen van Vlaenderen, Brabant, Hollandt, Zeelandt ende andere gevuert worden' ¹³⁵.

Achttien jaar later, in 1566 nl., laten de inwoners van Stekene, 'haer geneerende met steenen, tichelen ende alsulcke root werck te backen, maken ende disperseren in onse landen ende steden van herwaerts overe' van zich horen, want de vervuiling is opnieuw acuut geworden. Indien er niet opgetreden wordt, 'zoude deselve vaert gescepen wesen geheel ter ruyne

(132) FERRARIS, o.c. Mémoire concernant la Feuille Q 2, S 2, p. 148-149.

(133) WOLTERS, M.J., o.c. eerste deel nr. 18.

(134) Idem, ibidem, nr. 36.

(135) GOTTSCHALK, M.K.E., De Vier Ambachten, p. 227. WOLTERS, M.J., o.c. eerste deel nr. 62.

te gaen ende by consequentie de voirseide prochie... gedepeupleert ende neeringhloos, bedorven te worden'. Zo bekomen ze de toelating om zes jaar lang een scheepvaartrecht te heffen, waarmee het onderhoud van het kanaal kan bekostigd worden. Een groot schip, een boeier b.v., betaalt twee groten, een beersteker één groot, gelden die moeten aangewend worden 'tot reparatie ende onderhoudenisse vande voirseide vaert ende nergens elders'¹³⁶.

In 1628 wordt de Stekense Vaart verlengd tot Hulst want 'il a este trouve fort necessaire de faire une nouvelle vaert ou fouys, doiz nostre ville de Hulst, jusques dedans la vaert du villaige de Stekene, pour ainsy naviguer plus oultre vers noz villes de Gand, Bruges et aultres quartiers de Flandres et Brabant'. Militaire bedoelingen spelen mee, want het vervoer van munitie zal over het water aanzienlijk goedkoper uitvallen dan over de weg en daarenboven 'la dicte vaert servira de fortification au pays de Waes et Flandres contre les excursions de l'ennemy'¹³⁷.

Twee jaar later doen de burgemeester en schepenen van Hulst afstand van alle rechten op het kanaal 'laetende oversulcx aen hemlieden (de Heren geestelijken en de 4 leden van Vlaanderen) de volcomen regierynghe van de zelve vaert'¹³⁸.

Ferraris geeft volgende beschrijving: 'Le canal de Hulst, ainsi nommé parce qu'il se terminoit autrefois près cette ville hollandaise, commense à côté d'un bois dit Heirnesbosch. De ce dernier endroit jusqu'au village de Stekene sa largeur est de 30 à 36 pieds et ses eaux y conservent encore assez de hauteur pour suffire à une petite navigation, plus bas le fond de son lit est beaucoup plus relevé il n'y a pendant la belle saison que 2 à 3 pieds d'eau... Son courant est intercepté depuis longues années au hameau De Trompe près du fort Saint-Jean. Il y a deux écluses sur le canal pour ménager la hauteur des eaux, l'une établie au pont du village de Stekene, et l'autre un peu plus bas, en allant vers les prairies. On passe ce canal avec des voitures sur 4 ponts de maçonnerie, savoir, un peu plus haut que son débouché du Moerbekevaert ensuite plus bas dans le Stekene, au hameau Achtergael, et enfin au dessous de ce hameau. Les deux premiers ponts sont voutés, de manière que les barques peuvent aisément passer dessous'. Ook Ferraris vermeldt de steenbakkerijen: 'On observe qu'au nord du village Stekene il y a trois briqueteries qui existent depuis plus de 100 ans et où l'on fait aussi des carreaux et des tuiles'¹³⁹.

In 1778 wordt het gedeelte 'depuis son origine au canal de Moervaert jusqu'au village de Stekene' nog eens uitgebaggerd en de 'pont des Vaches en thiois (Diets) Koeybrugge' vernieuwd¹⁴⁰.

(136) DE POTTER, F., en BROECKAERT, J., o.c. *Derde Reeks*, Gent, 1877-81, deel 4 Stekene, p. 12-13.

(137) WOLTERS, M.J., o.c. eerste deel, nr. 90.

(138) Idem, *ibidem*, nr. 91.

(139) FERRARIS, o.c. *Mémoire concernant la Feuille Q 2, S 2*, p. 147-148 en 144.

(140) WOLTERS, M.J., o.c. eerste deel nr. 207.

Op de bovenvermelde kaart van Hattinga is de 'Oude Vaart van Hulst na Gent' nog compleet.

Even voorbij de grens heet een deel van de weg Sint-Niklaas - Hulst nog altijd Gentse Vaart.

Het Kanaal van Parma

Een 16de-eeuwse kaart uit het Stadsarchief te Gent¹⁴¹ toont hoe 'de Parma' uit 'de vaert naer Hulst' aftakt en recht naar Beveren loopt, daar eventjes afbuigt naar het noorden en dan de Schelde vervoegt. Aan deze zijde van de stroom staan twee forten afgebeeld, aan de overzijde één.

Deze Parmavaart heeft een interessante geschiedenis. Na de verovering van het Land van Waas in oktober-november 1583 en de inname van Gent in september 1584, zet Alexander Farnese, hertog van Parma, al zijn materiële en geestelijke reserves in om Antwerpen ten val te brengen en bouwt hij de fameuze schipbrug ten noorden van de stad, beschermd door de forten van Sinte-Marie op de Vlaamse en van Sint-Filip op de Brabantse oever. Hij heeft zijn hoofdkwartier te Beveren, waar de ruïne Singelberg nog aan het kasteel van de Heren van Beveren herinnert¹⁴². Maar de bevoorrading moet vanuit het pas veroverde Gent komen en dat is niet zo eenvoudig vermits dan Antwerpen moet voorbij gevaren worden. Na het éénmalige exploit, dat we hoger vermeldden, laat Parma een kanaal graven dat ter hoogte van het gehucht De Trompe (Stekene) aansluit op de Vaart naar Hulst, over Sint-Gillis en Verrebroek naar Beveren loopt en bij Kallo de Schelde bereikt. Dit strategisch punt wordt verdedigd door het fort De Peirle. Op die manier is voor een gemakkelijke verbinding met Gent gezorgd en kan een beroep gedaan worden op de producten en materialen van Henegouwen, Artesië en Frans-Vlaanderen. Van zodra de vaart voltooid is, stuurt Farnese er 17 schepen van diverse aard en 32 op de vijand buitgemaakte bodems waaronder twee galjoten doorheen. Hun worden allerlei bewakingsopdrachten toevertrouwd. Deze vloot moet rond de jaarwisseling op de Moervaart zijn gepasseerd. Welke indruk het spektakel op de toenmalige bewoners moet gemaakt hebben, kunnen we alleen maar gissen. Als het centrale deel van de brug moet voltooid worden, daar waar de diepte van de stroom niet toelaat verder palen in de bedding te heien, worden nog eens 32 schuiten, waarschijnlijk pleiten¹⁴³, langs de Parmavaart uit Gent gehaald en in het midden van de Schelde verankerd. Op elk van hen worden twee stukken geschut gemonteerd. De schipbrug is voltooid op zondag 25 februari 1585. Ondertussen zijn noord en zuid ervan telkens 33 schuiten of pleiten verankerd, elk voorzien van twee liggende masten met scherpe ijzeren punten, die een eventuele aanval vanwege de belegerden moeten tegenhouden. Nog

(141) S.A.G. nr. d 94 f 161.

(142) Het Land van Beveren, jg. XXII nr. 4, p. 128 en passim. Ten onrechte localiseren sommigen Farneses hoofdkwartier in het Kasteel Cortewalle, zo ook H. Gysels in zijn gids Fietsen en Wandelen in het Krekengebied, langs Spaanse Forten en Staatse Schansen. Tielst, 1986.

(143) PLEYTE, C.M., o.c. afdeling I, deel 3, p. 219.

eens 20 schepen worden aan de Vlaamse en 20 aan de Brabantse oever in reserve gehouden. Of zij langs de Parmavaart zijn aangevoerd, is niet direct duidelijk¹⁴⁴. De rest van het verhaal is uiteraard gekend.

P. Guns wijst erop dat een kanaal van \pm 15 km in vogelvlucht onmogelijk in een zo korte tijdsperiode kan gegraven en in gebruik genomen zijn. Farnese moet reeds bestaande geografische situaties, zoals inundatiegebieden, kreek, geulen, welen, enz. benut hebben. Hij denkt hier in de eerste plaats aan de kreek, genaamd 'Adere van Kallo' of ook wel 'Melkader' en steunt daarvoor o.a. op een kaart van P. de Waele uit 1739 naar een oorspronkelijke kaart van 1574 in het Algemeen Rijksarchief in Den Haag. Daarop loopt dit water vanaf de monding even benoorden Kallo, trapsgewijze in zuidwestelijke richting tot de 'Nederingen en Leegten van Waes' in de huidige polder van Vrasene¹⁴⁵.

Ferraris vermeldt de betrokken forten: 'Des endroits de ce même terrain anciennement fortifiés le long de l'Escaut, il n'y a plus que le fort de Peirle à la rive gauche et celui de Saint-Philippe à la rive droite, qui soient en bon état... Le fort de Sainte-Marie, en face de celui de Saint-Philippe... (est ruiné) au point qu'on n'en distingue plus que les vestiges'¹⁴⁶.

Op recente stafkaarten staan bovenvermelde forten ook nog aangegeven en op het grondgebied van Moerbeke komt een draineringskanaal voor dat in de Grote Kreek uitmondt en Parmavaart heet, maar deze benaming moet op een latere transfer teruggaan.

Wachtebeke en Oost Zeeuws-Vlaanderen, een gebied getekend door de niet-aflatende strijd tegen het water, een strijd die met wisselend succes gevoerd wordt, met stormvloeden die het land verslinden en herdijkingen die door een volgende stormvloed weer tenietgedaan worden, maar waar het 'emerge' het uiteindelijk toch gehaald heeft.

Een gebied ook dat als een Gents Kwartier heeft gefungeerd, dat als een soort wingewest naar believen kan geëxploiteerd worden. Het is bekend dat Gent op het terrein van de lakennijverheid alle concurrentie van de kleine stadjes in Oost-Vlaanderen hardhandig heeft bestreden, zo ook van de plaatsen in de Vier Ambachten, terwijl het heeft geteerd op de spinners van het platteland¹⁴⁷. Daarnaast heeft deze streek, dank zij de aanwezigheid en uitbouw van een dicht waterwegennet, lange tijd ingestaan voor een verzekerde bevoorrading van uit Holland, Zeeland en het Land van Waas en voor de brandstofvoorziening van de hoofdstad van Vlaanderen.

(144) VAN DER ESSEN, L., o.c. 4de deel passim.

(145) GUNS, P., Historische Evolutie van het Polderlandschap langs de linker Schelde-oever. Ministerie van Openbare Werken, Waterbouwkundig Laboratorium, Borgerhout-Antwerpen, 1973, p. 79-86. De kaart van P. De Waele bevindt zich in de Collectie Hingman onder nr. 2985 en is slechts een variant van de kaart door Gheldolf gepubliceerd.

(146) FERRARIS, o.c. Mémoire concernant la Feuille O 2, p. 108-109.

(147) PIRENNE, H., o.c. 1ste deel, p. 298-299.

Een gebied ten slotte, dat door zijn ligging het uitverkoren strijdtoneel wordt voor kleine en grote militaire exploiten : van de Gentenaars in hun aanslepend conflict met de Graven van Vlaanderen en de Hertogen van Bourgondië ; van Vlamingen, Zeeuwen en Hollanders tegen de Spaanse overheersing ; van Fransen en Hollanders over de hoofden van de Vlamingen heen ; en van de Oostenrijkers die steeds weer op vinkeslag liggen. Als er ooit oorlog gevoerd wordt in het noorden van Vlaanderen, zal dit gebied, zegt Ferraris en hij bedoelt ermee de streek tussen de Sassevaart, de Moervaart, de Beneden-Schelde en de Hont, waarschijnlijk het voornaamste strijdtoneel zijn (*pourrait bien en être le principal théâtre*). De infanterie kan er veilig gelegerd worden én zich verplaatsen ; ze moet alleen gebruik maken van de voordelen die het terrein biedt, van de bossen, hagen, grachten, beken, kanalen en moerassen die men er aantreft (*qui s'y trouvent pour ainsi dire à chaque pas*). Zo is het een uitgelezen gebied voor een soort guerilla-oorlogvoering in de eerste betekenis van het woord, voor een kleine oorlog (*propices aux ruses et aux stratagèmes d'une petite guerre d'infanterie*)¹⁴⁸. Wat voor ellende dit voor de plaatselijke bevolking steeds weer betekend heeft, hoeft geen betoog. In een volgende bijdrage hopen we hier dieper op in te gaan.

(148) FERRARIS, o.c. *Mémoire concernant la Feuille Q 2, S 2*, p. 153-154.